

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра
на тему: «ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС. ФОРМУВАННЯ ЗАСАД
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ РІВНОВАГИ»

Виконав: студент навчальної групи ІСТ 21-2

спеціальність 032 «Історія та археологія»

Щербаков В.Д..

Науковий керівник Морозов О.В., доктор історичних наук, доцент.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент Маргулов А.Х., доктор історичних наук,

професор, професор кафедри

міжнародних відносин УМСФ

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

Щербаков В.Д. Віденський конгрес. Формування засад військово-політичної рівноваги Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025. 80 с.

Темою дослідження є процес формування засад військово-політичної рівноваги в Європі які склались в результаті рішень Віденського конгресу і зумовлені потребою осмислення історичних моделей врегулювання конфліктів і стабілізації міжнародної ситуації після тривалих воєнних потрясінь. Віденський конгрес 1814–1815 років став масштабною спробою міжнародного консенсусу, в межах якого найпотужніші держави тогочасної Європи намагалися узгодити нові засади безпеки, дипломатії та співіснування, які мали забезпечити довготривалу стабільність на континенті. Цей досвід видається надзвичайно цінним для аналізу, оскільки вперше в історії світової дипломатії був реалізований формат колективного вирішення долі континенту за участю більшості великих держав. Вивчення процесів, які супроводжували Віденський конгрес, дозволяє простежити формування принципу легітимізму, що був покладений в основу відновлення влади монархій, а також концепції колективної безпеки, яка передбачала взаємні гарантії між учасниками нової системи.

Ключові слова: *європейська безпека, дипломатія, гарантії, легітимизм, війна.*

ANNOTATION

Shcherbakov V.D. Vienna Congress. Formation of principles of military-political equilibrium qualification work of bachelor for obtaining a bachelor's degree in specialty 032 "History and Archeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2025. 80 p.

The topic of the study is the process of forming the principles of military-political equilibrium in Europe as a result of the decisions of the Vienna Congress and are conditioned by the need to comprehend the historical models of conflict resolution and stabilize the international situation after a long military upset. The Vienna Congress of 1814–1815 became a large -scale attempt at international consensus, within which the most powerful states of Europe at that time tried to reconcile new principles of security, diplomacy and coexistence, which were to ensure long -term stability on the continent. This experience seems extremely valuable for analysis, since for the first time in the history of world diplomacy the format of the collective solution of the fate of the continent was implemented with the participation of most major states. The study of the processes that accompanied the Vienna Congress allows to trace the formation of the principle of legitimacy, which was the basis for the restoration of the power of the monarchies, as well as the concept of collective security, which provided for mutual guarantees between the participants of the new system.

Keywords: *European safety, diplomacy, guarantees, legitimacy, war.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ СКЛИКАННЯ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ ТА ЙОГО ЗАГАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ	10
1.1. Європейська політична ситуація напередодні 1815 року	10
1.2. Основні цілі та учасники Віденського конгресу	21
1.3. Ідеологічні засади відновлення дореволюційного порядку	32
Висновок до розділу 1	42
РОЗДІЛ 2. ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ РІВНОВАГИ В ЄВРОПІ.....	44
2.1. Територіальні зміни та новий політичний устрій Європи	44
2.2. Роль провідних держав у встановленні балансу сил	55
2.3. Вплив рішень Віденського конгресу на подальші міжнародні відносини.....	64
Висновок до розділу 2	72
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77
ДОДАТКИ.....	81

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Австр. імп. – Австрійська імперія

Вел. Британія – Велика Британія

Рос. імп. – Російська імперія

Прусс. корол. – Пруське королівство

Франц. корол. – Французьке королівство

ЦП – Царство Польське

ННК – Нідерландське об'єднане королівство

ЛВК – Ломбардо-Венеціанське королівство

Нім. союз – Німецький союз

СШ – Священний союз

ЄКД – Європейський концерт держав

БС – Баланс сил

РЛ – Принцип легітимізму

КД – Колективна дипломатія

ТЗ – Територіальні зміни

ПБ – Політичний баланс

ДРП – Дореволюційний порядок

ІРМВ – Ідеологічне реставраційне мислення в Європі

ВСТУП

Актуальність теми:

Актуальність дослідження теми, пов'язаної з Віденським конгресом та формуванням засад військово-політичної рівноваги в Європі, зумовлена потребою осмислення історичних моделей врегулювання конфліктів і стабілізації міжнародної ситуації після тривалих воєнних потрясінь.

На початку XIX століття Європа опинилася перед необхідністю оновлення політичної карти, перерозподілу територій та відновлення міждержавного балансу після Наполеонівських війн. Віденський конгрес 1814–1815 років став масштабною спробою міжнародного консенсусу, в межах якого найпотужніші держави тогочасної Європи намагалися узгодити нові засади безпеки, дипломатії та співіснування, які мали забезпечити довготривалу стабільність на континенті. Цей досвід видається надзвичайно цінним для аналізу, оскільки вперше в історії світової дипломатії був реалізований формат колективного вирішення долі континенту за участю більшості великих держав.

В умовах сучасного міжнародного порядку, коли знову активізуються процеси геополітичного перерозподілу, а баланс сил стає предметом суперечок, звернення до історичного прикладу Віденського конгресу дозволяє виявити принципи та механізми, які забезпечували компроміс між амбіціями великих держав. Цей період засвідчив, що після глибоких кризових подій можливо досягати системної перебудови політичного ландшафту без нових збройних конфліктів, використовуючи інструменти дипломатії, угод і довготривалого планування. Саме в цьому контексті аналіз діяльності конгресу стає не лише предметом історичного зацікавлення, а й практичного осмислення тих умов, за яких може бути досягнута ефективна рівновага інтересів серед держав, які є учасниками або свідками глобальних конфліктів.

Вивчення процесів, які супроводжували Віденський конгрес, дозволяє простежити формування принципу легітимізму, що був покладений в основу

відновлення влади монархій, а також концепції колективної безпеки, яка передбачала взаємні гарантії між учасниками нової системи. Ці ідеї заклали підґрунтя для утворення так званого "Концерту Європи", що проіснував протягом кількох десятиліть і забезпечував певний рівень міжнародного порядку. У цьому зв'язку стає зрозумілою значущість подальшого наукового аналізу тих домовленостей, які були досягнуті у Відні, а також вивчення логіки дій провідних держав – Австрії, Великої Британії, Пруссії, Російської імперії та Франції.

Окрему увагу заслуговує також те, що Віденський конгрес функціонував не лише як інструмент реставрації довоєнного порядку, а й як спроба передбачити механізми попередження майбутніх війн. У цьому аспекті аналіз досвіду роботи конгресу є корисним для розуміння, яким чином великі держави в умовах конфлікту інтересів можуть досягати компромісу, зберігаючи при цьому власні позиції та уникаючи відкритого зіткнення. Попри критику певних авторитарних рішень, домовленості, укладені під час конгресу, дозволили забезпечити відносну стабільність у Європі на період у понад чотири десятиліття, що не мало прецедентів у попередні століття.

Об'єкт дослідження: процес формування міжнародної системи безпеки після наполеонівських війн.

Предмет дослідження: діяльність Віденського конгресу 1814–1815 років як інструменту встановлення військово-політичної рівноваги в Європі.

Мета дослідження: проаналізувати особливості роботи Віденського конгресу та виявити, яким чином його рішення сприяли створенню нової системи міжнародних відносин, заснованої на принципах балансу сил, дипломатичної співпраці та стабілізації політичної ситуації в Європі після тривалого періоду воєн.

Завдання дослідження:

1. Визначити передумови скликання Віденського конгресу.
2. Охарактеризувати основні учасники конгресу та їхні політичні інтереси.
3. Проаналізувати ключові рішення, ухвалені під час роботи конгресу.

4. З'ясувати, як було сформовано принцип балансу сил у післянаполеонівській Європі.

5. Оцінити роль Віденського конгресу у формуванні системи міжнародних відносин XIX століття.

6. Дослідити вплив рішень конгресу на подальший розвиток політичної стабільності в Європі.

Структура роботи: робота складається з двох розділів, шести підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 78 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ СКЛИКАННЯ ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ ТА ЙОГО ЗАГАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

1.1. Європейська політична ситуація напередодні 1815 року

Після завершення епохи Наполеонівських війн політична карта Європи зазнала докорінних змін, які вплинули на міждержавні відносини, систему безпеки та баланс сил. Починаючи з Великої французької революції 1789 року, а особливо з приходом до влади Наполеона Бонапарта, Європа поринула в безперервні війни, що охопили майже всі держави континенту. Ці збройні конфлікти не лише призвели до мільйонів людських жертв, але й порушили традиційні династичні союзи, ліквідували або перетворили багато держав, поширили нові політичні ідеї та змусили монархії адаптуватися до нових викликів.

Розпад Священної Римської імперії, переформатування кордонів у Центральній Європі, зміна статусу Італії, Іспанії, Нідерландів та ряду німецьких князівств — це лише частина глибоких змін, які стали наслідком цього періоду. Франція, яка ще наприкінці XVIII століття переживала внутрішні потрясіння та боротьбу між революційними й контрреволюційними силами, за часів Наполеона перетворилася на головного гравця європейської політики [14]. Наполеон, використовуючи успіхи французької армії, встиг встановити прямий або непрямий контроль над великою частиною Європи. Його братів і союзників було посаджено на престולי Іспанії, Італії, Вестфалії, Голландії, що призвело до тимчасового демонтажу династичних структур, які століттями визначали політичну стабільність континенту. Завдяки військовим успіхам, Франція отримала значний контроль над німецькими землями, бельгійськими та північними італійськими територіями, що підважувало позиції Габсбурзької монархії та інших традиційних державних утворень.

Одним із найбільш помітних результатів періоду наполеонівських війн став розпад Священної Римської імперії у 1806 році. Це історичне утворення,

що протягом століть об'єднувало німецькі, італійські та інші території під номінальним пануванням імператора, було скасоване під тиском Наполеона. Натомість було створено Рейнський союз — конфедерацію держав під протекторатом Франції, яка служила буфером між Французькою імперією та Пруссією, Австрією і Росією. Така структурна перебудова політичного простору Центральної Європи знищила залишки феодального порядку й активізувала процес національної консолідації. Багато князівств і герцогств, що раніше зберігали напівавтономний статус, були анексовані або об'єднані в нові адміністративні одиниці [32].

У Південній Європі Наполеон також здійснив масштабне реформування. Італія, яка раніше була мозаїкою незалежних королівств, герцогств і папської влади, зазнала процесу централізації. Було утворено Італійське королівство, яке знаходилося під управлінням самого Наполеона або його родичів. Частина територій увійшла до складу Французької імперії, а інші функціонували як васальні утворення [6]. Це не лише змінило адміністративну структуру регіону, але й сприяло поширенню ідей кодексу Наполеона, секуляризації інституцій та модернізації бюрократичної системи. Іспанія, в свою чергу, втратила монархічну династію Бурбонів, які були замінені на братів Наполеона, що спричинило масовий опір і партизанську війну, яка ослабила французьку армію і стала однією з причин її поразки.

На півночі Європи було ліквідовано самостійність Батавської республіки, яка згодом була перетворена у Королівство Голландія, а з 1810 року взагалі включена до складу Франції [11]. Такі дії викликали обурення не лише серед місцевого населення, але й серед торгових еліт, оскільки Наполеонова Континентальна блокада позбавляла їх доступу до британських ринків. Під впливом геополітичного експансіонізму Франції Великобританія зміцнила власні позиції на морі, зберегла флотську перевагу й стала ініціатором низки антифранцузьких коаліцій, які врешті-решт призвели до падіння Імперії.

Наполеонівські війни стали також каталізатором трансформації для Пруссії, Австрії та Російської імперії. Пруссія, зазнавши нищівної поразки при Єні та Ауерштадті у 1806 році, втратила значну частину територій, але водночас розпочала масштабну військову та адміністративну реформу.

Реформи Штайна та Гарденберга передбачали ліквідацію кріпацтва, модернізацію армії, спрощення адміністративної системи, що дозволило Пруссії за декілька років перетворитися на потужну державу, здатну відігравати активну роль у визвольній боротьбі проти Франції. Австрійська імперія, зазнавши кількох поразок, також була змушена поступитися територіями, зокрема на користь Італії та Баварії, проте зберегла вплив у Центральній Європі та пізніше виступила одним з головних учасників Віденського конгресу.

Російська імперія, яка брала участь у коаліціях проти Наполеона, посилила свій вплив у Східній Європі, особливо після перемоги в битві при Бородіно і подальшого вигнання французької армії з території Росії. Це сприяло зміцненню позицій Росії в польському питанні, а також у боротьбі за вплив у Балканському регіоні [18].

У контексті розпаду Наполеонівської системи, Росія стала одним з архітекторів нової європейської безпекової архітектури, відстоюючи концепцію легітимізму та збереження монархічного порядку. Її участь у визволенні Європи дала підстави для претензій на провідну роль у майбутньому геополітичному укладі [1].

Одним із найзначніших наслідків наполеонівських воєн стала зміна підходів до міждержавних відносин. Старий порядок, побудований на династичній дипломатії, поступово поступався принципам геополітичного балансу, утилітаризму й стратегічної доцільності. Монархічні союзи почали формуватися не лише заради родинних зв'язків, а задля збереження стабільності, рівноваги сил та контролю над можливими центрами агресії. Це спричинило появу нового типу коаліцій, які мали не тільки воєнний, а й політичний, економічний та ідеологічний характер. Така трансформація

сприяла розвитку дипломатичних практик, які згодом отримали подальший розвиток під час Віденського конгресу.

Також геополітичні наслідки наполеонівських воєн відчутно вплинули на колоніальну політику великих держав. Поки Європа була охоплена війнами, колоніальні володіння Франції зазнали втрат. Великобританія, маючи перевагу на морі, захопила низку стратегічних островів і територій, зокрема Капську колонію, Цейлон, Мальту, які в подальшому зміцнили її торгову гегемонію. Послаблення Франції також створило умови для активізації антиколоніальних рухів у Латинській Америці, де почалися визвольні війни проти іспанського панування [33]. Таким чином, наслідки європейських конфліктів поширилися далеко за межі континенту, охопивши глобальний масштаб. У внутрішньополітичному плані більшість європейських держав зазнали тиску нових ідей, породжених революцією та імперською експансією. Поширення ідей громадянських свобод, республіканізму, рівності перед законом, кодифікація права й запровадження адміністративної централізації стали предметом гострої політичної боротьби в монархіях, які намагалися повернутися до довоєнного стану [34]. Конфлікт між реакційними та ліберальними силами став однією з характерних рис постнаполеонівського періоду, що мало відлуння в подальших революціях 1820-х, 1830-х та 1848 року.

Виснаження Європи від багаторічної війни призвело до зростання потреби у стабілізації, реставрації та створенні механізмів мирного врегулювання суперечностей. Суспільства прагнули відновлення економіки, налагодження торгівлі, зменшення податкового тиску та повернення до соціальної рівноваги. Ці фактори створювали запит на нову міжнародну систему, яка би гарантувала тривалу відсутність масштабних збройних конфліктів. Саме тому Віденський конгрес, що відбувся після падіння Наполеона, мав змогу стати не лише формальним зібранням переможців, а спробою створення ефективного механізму міжнародного співіснування, який базувався на досвіді катастроф попереднього двадцятиріччя [19].

Стан основних європейських держав напередодні Віденського конгресу 1814–1815 років формувався під впливом затяжних наполеонівських війн, які спричинили глибокі політичні, економічні та соціальні трансформації. Результатом цього періоду стали зміни в політичній структурі окремих країн, зміцнення або ослаблення впливу певних династій, зміна державних кордонів і переформатування зовнішньополітичних орієнтацій [27]. Кожна з провідних держав тогочасної Європи підійшла до Віденського конгресу з власним порядком денним, намагаючись не лише закріпити успіхи, досягнуті в ході війни, а й забезпечити собі вигідне місце в новій системі міжнародних відносин. Це створило особливий дипломатичний клімат, у якому співіснували прагнення до реставрації монархічного порядку, збереження територіальних здобутків і бажання запобігти новим конфліктам.

Австрійська імперія, яка була одним із головних опонентів Наполеона, вступила у післявоєнний період з прагненням повернути собі колишній вплив у Центральній Європі. Попри низку поразок на різних етапах воєн, Австрія зуміла зберегти внутрішню стабільність і залишалася потужною багатонаціональною монархією. Віденський двір, очолюваний канцлером Меттерніхом, прагнув не лише відновити територіальну цілісність імперії, а й сформувати нову систему стримувань і противаг у Європі, яка б ґрунтувалася на легітимізмі та підтримці традиційної монархії [22].

У структурі Австрії залишалася складна етнополітична конфігурація, яка вимагала централізації влади, але водночас створювала постійну напругу між німецькими, угорськими, слов'янськими та італійськими землями. Це змушувало Відень діяти обережно у зовнішній політиці, намагаючись уникати ситуацій, які могли б призвести до внутрішніх заворушень. Участь у Віденському конгресі для Австрії була не лише засобом консолідації результатів війни, а й способом впливати на майбутнє політичне облаштування європейського континенту в межах власного уявлення про порядок.

Пруссія, яка в першій фазі наполеонівських війн зазнала серйозних територіальних і моральних втрат, після 1806 року провела глибокі реформи, які зміцнили її військовий та адміністративний потенціал. Реформатори, такі як Штайн, Гарденберг і Шарнгорст, запровадили нову систему управління, що дала змогу подолати феодальні пережитки, модернізувати армію та зробити державу більш керованою. Після визвольної війни 1813–1814 років Пруссія стала одним із найактивніших учасників антифранцузької коаліції й домагалася суттєвого розширення своїх територій у Рейнській області, Саксонії та Польщі. Її амбіції часто стикалися з інтересами Австрії та Росії, що перетворювало Пруссію на складного союзника в рамках коаліції [15].

При цьому Берлін намагався зміцнити свій статус великої держави, доводячи право на рівноправну участь у вирішенні загальноєвропейських питань. Пруссія також прагнула зберегти вплив у німецькому просторі, формуючи своєрідну альтернативу австрійському домінуванню, що згодом стане передумовою для німецького об'єднання.

Російська імперія, яка відіграла вирішальну роль у розгромі Наполеона, вийшла з війни не лише з військовим престижем, але й з потужними політичними амбіціями. Олександр I намагався поєднати релігійно-моральне бачення європейського порядку з практичними інтересами Росії у Східній Європі. Участь російської армії у визволенні європейських народів від французького панування надала імператору підстави претендувати на роль миротворця і гаранта стабільності [7]. Одним із основних питань, яке Росія прагнула вирішити під час конгресу, було визнання її контролю над більшою частиною Польщі та утворення автономного Королівства Польського під зверхністю російського монарха. Це викликало занепокоєння інших держав, зокрема Австрії та Великої Британії, оскільки посилення Росії загрожувало балансові сил. Разом з тим Олександр I просував ідею створення Священного союзу, який мав би стати наднаціональним об'єднанням монархій для підтримки порядку та стримування революційних рухів. Російська дипломатія, спираючись на успіхи армії, демонструвала рішучість і прагнення

до лідерства, що вплинуло на конфігурацію нової системи міжнародних відносин [12].

Велика Британія, яка протягом усього періоду наполеонівських війн залишалася поза континентальними бойовими діями у їхньому основному осередку, зробила ставку на контроль морських комунікацій, підтримку коаліцій і фінансову допомогу союзникам [10]. Її головною метою було не допустити встановлення домінування однієї держави на континенті, зберігаючи при цьому власні колоніальні володіння та торговельні пріоритети. Британія не претендувала на великі територіальні здобутки в Європі, але наполягала на реструктуризації міжнародної системи, яка забезпечувала б свободу торгівлі, політичний паритет і стримування агресії. Її представники, особливо лорд Каслрі, брали активну участь у підготовці рішень конгресу, наполягаючи на забезпеченні стабільності шляхом стримування Франції, підтримки Нідерландів та формування незалежних буферних держав.

Велика Британія зберігала військово-морську перевагу, що дозволяло їй виступати посередником і балансувати вплив континентальних держав. Її позиція щодо колоніальних питань також залишалася жорсткою — Лондон наполягав на збереженні завойованих під час війни територій і гарантій недоторканності своїх інтересів в Індії та інших частинах світу.

Франція, яка зазнала поразки у війні, перебувала в особливому становищі. Після повалення Наполеона до влади було повернуто династію Бурбонів у особі Людовіка XVIII, що дозволило представити політичний режим як продовження легітимної монархії. Французька дипломатія, очолювана Талейраном, намагалася зменшити наслідки поразки й інтегруватися в нову систему міжнародних відносин, доводячи необхідність участі Франції в ухваленні рішень про майбутнє Європи [28].

Талейран активно використовував протиріччя між союзниками та виступав послідовним захисником принципу легітимізму, апелюючи до того, що повернення законної династії є підставою для включення Франції до кола держав, які формують новий порядок [15]. Ця позиція дозволила Франції

зберегти частину престижу, уникнути територіальних втрат і стати учасником нової дипломатичної архітектури, попри поразку. Водночас всередині країни спостерігалася соціальна напруженість, обумовлена реставрацією старого режиму, що створювало передумови для подальших внутрішніх конфліктів.

Крім п'яти основних держав, у Віденському конгресі брали участь й інші країни, які також прагнули реалізувати власні інтереси. Зокрема, Швеція прагнула закріпити свою владу над Норвегією, Данія намагалася компенсувати втрату Норвегії через отримання інших територій, а Іспанія та Португалія перебували в процесі відновлення монархічних режимів після вигнання французьких військ.

Італійські держави, які були розділені між Францією, Австрією та місцевими династіями, сподівалися на відновлення суверенітету, однак більшість із них були включені до зони впливу Габсбургів. Учасники конгресу намагалися не допустити відновлення колишнього рівня напруги, тому реставрація й компенсації стали основним інструментом вирішення претензій. Балканський регіон на цьому етапі залишався поза безпосереднім впливом конгресу, але був у полі зору великих держав через потенційне ослаблення Османської імперії.

Після завершення періоду наполеонівських війн перед європейськими державами постало завдання формування нового міжнародного порядку, який мав забезпечити довготривалу стабільність, усунути загрозу відродження агресивних імперських амбіцій та упорядкувати розбалансовану політичну карту континенту [21].

Втрата рівноваги, знищення колишніх міждержавних альянсів, поява нестабільних форм правління та нові соціальні ідеї, породжені Французькою революцією і посилені Наполеоном, змусили учасників післявоєнного врегулювання шукати компроміси, які могли б об'єднати реставраційні тенденції з потребами безпеки та дипломатичної узгодженості. У цьому контексті Віденський конгрес став ареною, де великі держави спробували закласти механізми взаємного контролю та узгодження дій, спрямованих на

збереження паритету інтересів і недопущення нових загальноєвропейських конфліктів [31].

Підхід до встановлення нового порядку базувався на ідеї рівноваги сил, яка полягала в тому, щоб жодна країна не мала достатнього потенціалу для одностороннього домінування. Цей принцип передбачав визнання політичного існування кожної великої держави як елемента загальної системи, порушення якої могло б спричинити деструктивні наслідки. У зв'язку з цим дипломати прагнули створити багатосторонній механізм, який би регламентував основні принципи міждержавних відносин [14]. Йшлося не лише про поділ територій і компенсацій за військові витрати, а передусім про створення стабільної структури, яка передбачала б регулярний обмін інформацією, консультації з питань безпеки та взаємне визнання кордонів. У результаті переговорів учасники прийшли до формулювання принципів, які стали підґрунтям для післявоєнного врегулювання та визначили вектор розвитку європейської дипломатії на тривалу перспективу [22].

Однією з головних концептуальних засад, яка лягла в основу нової системи, став принцип легітимізму. Його суть полягала в тому, що влада в європейських державах має бути повернута тим династіям, які правили до Французької революції. Це мало слугувати не лише інструментом відновлення старих порядків, але й способом забезпечити правову визначеність і спадковість правління, які вважалися запорукою політичної стабільності. Легітимізм також був відповіддю на загрозу поширення революційних ідей, що поставили під сумнів саму природу монархії як форми правління.

Тому метою реставраційного підходу було не просто повернення монархів, а відновлення авторитету традиційної влади як основи міжнародного ладу. На практиці це означало підтримку монархічних режимів навіть у тих випадках, коли вони не мали широкої народної підтримки або стикалися з внутрішньою опозицією. У межах нового порядку особливу роль відіграло формування так званого "Концерту Європи" — неформального об'єднання провідних держав, які взяли на себе функцію гарантів миру. Його

структура не передбачала створення постійного міжнародного інституту, однак була заснована на ідеї періодичних конференцій та консультацій, у межах яких великі держави могли обговорювати поточні проблеми, розв'язувати суперечності й координувати зовнішньополітичні дії [17].

Цей механізм забезпечив певний рівень передбачуваності в міжнародних відносинах, оскільки надавав змогу уникати односторонніх рішень і стимулював колективну відповідальність за стабільність у Європі. Учасники Концерту — Австрія, Пруссія, Росія, Велика Британія, а пізніше й Франція — прагнули досягти згоди з основних питань безпеки, дотримуючись принципу узгодженості та балансу.

Нова система передбачала також перерозподіл територій, що мав відновити політичну карту Європи, зруйновану внаслідок військових дій. Було відновлено або створено низку держав, які мали виконувати функцію буферів між великими країнами [3]. Наприклад, було відновлено Нідерланди, створено Германський союз як конфедерацію німецьких держав під символічним головуванням Австрії, утворено Швейцарську конфедерацію, нейтралітет якої був визнаний усіма сторонами. Такий підхід мав забезпечити регіональну стабільність, унеможливлюючи різке зростання сили однієї держави. Окрім того, конфігурація територій була підібрана так, щоб унеможливити відродження наполеонівської моделі централізованого континентального контролю. Кожна зі сторін прагнула зберегти свої стратегічні переваги, при цьому уникаючи конфліктів, які могли б спровокувати нову війну.

Важливим компонентом встановлення нового порядку стало питання Польщі, яке викликало гострі дискусії між Росією, Пруссією та Австрією. Кожна з цих країн мала власні інтереси у польському питанні, що спричинило дипломатичну напругу [9].

У підсумку було досягнуто компромісу: на території колишньої Речі Посполитої було створено Королівство Польське під протекторатом Росії, Велике князівство Познанське — під владою Пруссії, а Галичина залишилася у складі Австрії. Хоча це рішення не повністю задовольнило жодну зі сторін,

воно дозволило уникнути прямого конфлікту і зберегти баланс інтересів. Аналогічним чином було врегульовано питання територій у Північній Італії, де Австрія отримала Ломбардію та Венецію, посиливши свій вплив у регіоні. Подібні домовленості не були позбавлені суперечностей, однак вони виконували стабілізуючу функцію в загальній системі.

Окрему увагу було приділено питанням морських комунікацій і торгівлі. Велика Британія, яка зберегла контроль над більшістю захоплених під час війни колоній, вимагала гарантій щодо свободи торгівлі та недопущення встановлення протекціоністських режимів у Європі [6]. Її політика була спрямована на забезпечення вільного доступу до ринків, підтримку морської переваги та збереження балансу інтересів на колоніальному рівні. Інші держави погоджувалися з цими умовами, розуміючи, що без співпраці з британським флотом їхні позиції у світовій торгівлі залишатимуться обмеженими. Таким чином, новий порядок охоплював не лише політичний, а й економічний вимір, у якому співіснували різні підходи до розвитку держав.

Питання рабства та трансатлантичної торгівлі також стали предметом обговорення під час формування нової системи [13]. Велика Британія, яка на той час виступала за скасування работоргівлі, намагалася залучити інші держави до прийняття аналогічних зобов'язань. Було укладено низку двосторонніх договорів про боротьбу з работоргівлею, хоча не всі країни відразу погодилися з такими кроками [3].

Незважаючи на те, що ці зобов'язання мали обмежений вплив у короткостроковій перспективі, вони засвідчили намагання включити гуманітарні питання до сфери міжнародної політики, що стало новим явищем у післявоєнному європейському середовищі. Водночас нова система не передбачала формального механізму вирішення внутрішніх конфліктів у державах-учасниках. Основна увага зосереджувалась на міждержавних питаннях, тоді як процеси, які відбувалися всередині окремих країн — зростання ліберальних настроїв, посилення національних рухів, поширення ідей рівності — залишалися поза сферою дії Концерту Європи. Цей недолік

виявився у подальшому, коли в різних частинах Європи почали спалахувати революційні виступи, а реакційна політика монархій сприяла радикалізації протестів. Утім, на момент завершення Віденського конгресу система, яка була сформована, розглядалася як ефективний компроміс, що дозволив припинити епоху глобальних війн і створити простір для дипломатичного маневру.

Реалізація нового порядку також залежала від здатності великих держав координувати свої дії в кризових ситуаціях [16]. Саме тому після конгресу почала формуватися практика скликання міжнародних конференцій — у Ахені, Троппау, Лайбаху, Вероні — на яких розглядалися питання, пов'язані з революціями, національними виступами або міжнародними непорозуміннями. Ці конференції заклали основу для традиції регулярної дипломатичної комунікації, яка стане нормою в наступні десятиліття. Хоча ухвалені рішення не завжди влаштовували всі сторони, вони дозволяли зберігати контакт між державами та реагувати на виклики спільними зусиллями. Такий підхід мав своє відображення у практиці втручання в справи інших країн з метою підтримки монархій, що вважалося легітимним у межах політики колективної безпеки [23].

1.2. Основні цілі та учасники Віденського конгресу

Геополітичні інтереси великих держав, які взяли участь у Віденському конгресі 1814–1815 років, формувалися під впливом досвіду наполеонівських війн, втрат і здобутків, а також змін у внутрішній структурі держав і міжнародному середовищі. Кожна з провідних держав — Австрія, Російська імперія, Велика Британія, Пруссія та Франція — розглядала конгрес як шанс реалізувати власні стратегічні прагнення, спрямовані на зміцнення позицій у Європі, перерозподіл сфер впливу, гарантування стабільності в прикордонних регіонах і запобігання посиленню конкурентів. Конгрес став ареною не лише дипломатичних компромісів, а й суперництва, в якому держави

використовували різні інструменти — від прямого тиску до тонких маневрів — для просування своїх національних інтересів.

Австрійська імперія підходила до Віденського конгресу в умовах прагнення до відновлення контролю над регіонами, втраченими або ослабленими внаслідок воєн з Наполеоном. Втрата позицій у Північній Італії, загроза з боку Франції та посилення національних рухів у багатонаціональній структурі Габсбурзької монархії змушували Відень формувати політику, орієнтовану на зміцнення кордонів і забезпечення впливу в Центральній Європі [12].

Австрія претендувала на повернення Ломбардії та Венеції, які були стратегічно і економічно значущими для імперії, а також прагнула зміцнити своє лідерство серед німецьких держав. Відновлення Германського союзу під австрійським головуванням розглядалося як засіб збереження гегемонії у німецькому просторі та створення буферної зони проти майбутніх загроз. Крім того, Австрія підтримувала концепцію легітимізму як інструмент боротьби з революційними рухами, що мали потенціал дестабілізувати імперію зсередини [27]. Канцлер Меттерніх активно виступав за колективне стримування Франції і пропонував систему рівноваги, засновану на взаємних гарантіях і суворій реставрації довоєнного стану. Водночас Австрія прагнула зберегти вплив у Південно-Східній Європі, зважаючи на загрози, що походили від османського та російського напрямків [23].

Російська імперія, яка внесла вирішальний внесок у поразку Наполеона, підходила до конгресу з позицій сили. Олександр I мав на меті посилити політичний вплив у Східній і Центральній Європі шляхом закріплення контролю над польськими територіями. Ідея створення автономного Королівства Польського під зверхністю російського імператора була одним із головних пріоритетів російської делегації. Такий крок дозволяв Росії встановити довготривалий вплив у регіоні, одночасно зберігаючи ілюзію формальної незалежності польських територій. Російська імперія також була зацікавлена в подальшому контролі над Фінляндією та Бессарабією, а також у

збереженні статусу європейського арбітра, здатного впливати на політичний розклад у Західній Європі. Олександр I, апелюючи до релігійних та моральних аргументів, просував ідею Священного союзу як формату єдності християнських монархій, які мали захищати традиційний лад і реагувати на спроби революційних змін. Попри формальну згоду з принципом рівноваги, Росія прагнула мати вирішальний голос у стратегічних питаннях і не приховувала намірів домінувати в системі колективного управління Європою. Зовнішня м'якість риторики поєднувалася з рішучістю у відстоюванні територіальних претензій та утвердженні статусу Росії як провідної сили на сході континенту [30].

Рисунок 1.1. Основні цілі Віденського конгресу [15]

Велика Британія, яка традиційно дотримувалась політики "блискучої ізоляції", вважала за доцільне зберігати баланс на континенті без безпосередньої участі у його внутрішніх справах. Її геополітичні інтереси були зосереджені на збереженні домінування на морі, недопущенні формування

єдиної континентальної гегемонії та захисті своїх колоніальних володінь. Лондон розглядав Віденський конгрес як майданчик для забезпечення умов, які б унеможливлювали повторення ситуації з посиленням однієї держави, подібно до того, як це відбулося з Францією. З цією метою британські дипломати підтримували створення буферних держав, таких як Нідерланди, зміцнення незалежності Португалії, об'єднання німецьких князівств у союз без централізованої влади. Велика Британія виступала також за нейтралітет Швейцарії та протидіяла посиленню будь-якої окремої держави в Середземноморському регіоні. Одночасно вона намагалася зберегти колоніальні надбання, включаючи Цейлон, Капську колонію, Мальту, і укріпити свої торговельні маршрути.

Торгівля, флот і фінансова підтримка союзників становили основу британського впливу, і збереження цієї конфігурації стало одним із її головних завдань під час роботи конгресу. Лорд Каслрі, який представляв Британію, активно протидіяв спробам Росії отримати надмірний вплив у Польщі, а також стримував територіальні апетити Пруссії щодо Саксонії [34].

Пруссія, попри те що протягом війни зазнала низки поразок, після переможної кампанії 1813–1814 років зміцнила свої позиції й прагнула розширення територій. Основною метою Берліна було приєднання Саксонії, яка була союзником Наполеона, та розширення контролю над західнонімецькими землями. Пруссія прагнула компенсувати втрати 1806 року, коли вона втратила значну частину своїх територій і була змушена капітулювати перед Францією [25].

Пруссія виступала за формування Германського союзу, де могла б реалізувати свої амбіції лідера серед німецьких держав, кинути виклик Австрії та зміцнити своє становище як центральної сили в майбутньому об'єднанні німецьких земель [17]. У внутрішній політиці Пруссія вже розпочала низку реформ, що зробило її більш централізованою та ефективною, а отже — здатною претендувати на провідну роль у системі європейського балансу. Водночас суперечності з Австрією та занепокоєння інших держав щодо

надмірного посилення Пруссії спонукали її дипломатів діяти обережно, погоджуючись на часткові компроміси в обмін на підтримку в інших питаннях, зокрема польському та рейнському.

Франція, яка щойно зазнала поразки, на момент конгресу перебувала у становищі сторони, яка намагається знову інтегруватися у систему міжнародних відносин. Повернення Бурбонів на чолі з Людовіком XVIII дозволило французькій дипломатії апелювати до легітимізму і стверджувати право на участь у переговорах нарівні з іншими великими державами.

Талейран, який очолював французьку делегацію, вміло скористався суперечностями між союзниками й запропонував концепцію "легітимної Франції", яка не є спадкоємицею агресивної політики Наполеона, а навпаки — стала жертвою революційного перевороту. Франція прагнула уникнути значних територіальних втрат, зберегти свій політичний вплив та уникнути міжнародної ізоляції [14]. Вона також виступала проти надмірного посилення Пруссії та Росії, підтримувала Австрію в деяких конфліктах і позиціонувала себе як гаранта рівноваги. Участь Франції в новому порядку стала можливим завдяки дипломатичному вмінню її представників, а також готовності інших держав визнати її роль у формуванні стабільного майбутнього Європи.

Після закінчення наполеонівських війн Європа опинилася в ситуації глибокого політичного і територіального дисбалансу, який вимагав системного переосмислення принципів міждержавної взаємодії. Війни, що тривали понад два десятиліття, зруйнували колишні союзи, змінили кордони та вивели з політичної рівноваги більшість континентальних держав.

Втрата попередньої структури влади, крах династичних союзів, розпад Священної Римської імперії та гегемонія Франції створили передумови для конфліктного майбутнього, якщо не було б вжито заходів для врегулювання ситуації. У цьому контексті основним завданням, яке постало перед учасниками Віденського конгресу, стало встановлення нового балансу сил, що міг би забезпечити стабільність у довготривалій перспективі. Йшлося не лише про дипломатичне вирішення територіальних суперечок, а про формування

моделі співіснування держав, що базувалася на принципах рівноваги, взаємного стримування та багатосторонньої відповідальності за мир у Європі [7].

Суть ідеї міжнародної рівноваги полягала в тому, щоб жодна держава не мала достатніх ресурсів для домінування над іншими, а будь-яка спроба досягти такого стану автоматично викликала б об'єднання інших держав з метою стримування потенційного порушника [19].

Такий підхід не був новим, але саме після поразки Наполеона його було вперше реалізовано в масштабах усього континенту через ретельну систему дипломатичних домовленостей. Для цього потрібно було визначити оптимальні межі держав, узгодити політичний статус регіонів, ліквідувати залишки імперської експансії та водночас створити буферні утворення, які б унеможливлювали пряме зіткнення між основними гравцями. Відтак конгрес мав здійснити не лише перерозподіл територій, але й вибудувати логіку їх розміщення, яка би слугувала запобіжником майбутніх конфліктів.

Важливою складовою відновлення рівноваги стала реставрація династичних режимів, що мали гарантувати внутрішню стабільність у державах. Легітимізація правлячих будинків надавала можливість зміцнити централізовану владу, відновити соціальний порядок і забезпечити безперервність правонаступництва [24]. Монархічний лад розглядався як природна основа для зовнішньої передбачуваності, оскільки вважалося, що стабільна династія діятиме відповідально на міжнародній арені та дотримуватиметься зобов'язань. У цьому сенсі реставрація була не лише політичним, а й функціональним елементом рівноважного порядку. Водночас ця реставрація не завжди означала повернення до точного попереднього стану. У ряді випадків відбувалося коригування внутрішнього устрою, запровадження обмежених конституцій або створення формального представництва, що мало знизити ймовірність революційної хвилі, яка могла б знову порушити європейську стабільність [21].

Однією з центральних проблем, які стояли перед конгресом, було врегулювання питання Франції. Після поразки Наполеона країна знову опинилася під владою Бурбонів, але залишалася потенційним джерелом нестабільності. Учасники конгресу мали враховувати як ризик реваншизму, так і потребу у включенні Франції до системи міжнародних відносин. Ізоляція країни могла б призвести до повторення конфлікту, тоді як її інтеграція на умовах обмеження впливу могла слугувати інструментом для збереження рівноваги. Відтак одне з основних завдань полягало в тому, щоб знайти спосіб нейтралізувати загрозу з боку Франції, не провокуючи нову хвилю агресії або внутрішніх змін у самій країні. У підсумку було вироблено формулу стриманого визнання, за якої Франція не втратила остаточно своєї ролі в європейській політиці, але була поставлена під неофіційний контроль інших держав.

Проблема рівноваги також постала у питанні територіального устрою Німеччини. Розпад Священної Римської імперії та створення Рейнського союзу за часів Наполеона призвели до зникнення традиційної структури, що забезпечувала певну рівновагу в Центральній Європі. На Віденському конгресі постало завдання створити нову політичну конструкцію, яка дозволяла б уникнути домінування однієї сили, зокрема Пруссії або Австрії. У результаті було утворено Германський союз — конфедерацію 39 держав під символічним головуванням Австрії, який не мав виконавчих повноважень, але забезпечував формальну взаємодію між суб'єктами. Така модель дозволила зберегти багатополлярність німецького простору, одночасно не створюючи умов для централізації, яка могла б загрожувати європейській стабільності [28].

Германський союз став механізмом балансування інтересів Пруссії й Австрії, обидві з яких прагнули зміцнення позицій у регіоні, однак змушені були діяти в рамках узгоджених правил. Італійський півострів також вимагав особливої уваги в контексті відновлення рівноваги. За часів Наполеона тут була ліквідована фрагментована структура дрібних держав і запроваджено централізовану адміністративну систему. Після падіння імперії постало

завдання відновити поділ на автономні утворення, які не становили би загрози для балансу сил [13].

Австрія отримала контроль над Ломбардією та Венецією, Папська область була відновлена, а інші території передано представникам династій, лояльних до нової європейської системи. Така фрагментація італійських земель мала на меті запобігти появі сильного центру, здатного об'єднати півострів та порушити паритет. У цьому рішенні поєднувалися реставраційні тенденції з геостратегічними розрахунками, які враховували як інтереси Австрії, так і прагнення до загального контролю над середземноморським регіоном.

Балканський напрямок, попри те що формально залишався поза межами рішень конгресу, також враховувався при побудові нової системи рівноваги. Ослаблення Османської імперії, поступове зростання національних рухів на Балканах та інтереси Росії, Австрії й Великої Британії створювали напружене геополітичне тло. З метою уникнення конфлікту в цьому регіоні, великі держави погоджувалися на збереження статус-кво, при якому Османська імперія зберігала формальний контроль, але не отримувала підтримки в реалізації експансіоністських дій [29]. Такий підхід дозволяв уникнути відкритого зіткнення між великими державами в регіоні, водночас відкладаючи вирішення суперечок на пізніший період. Таким чином, принцип рівноваги реалізовувався не лише в межах фактичного переділу, а й у формі заморожування потенційно конфліктних зон.

Особливе місце в концепції відновлення рівноваги займала політика компенсацій. З метою уникнення загострення між тими, хто втратив території, та тими, хто отримав нові володіння, застосовувалась практика взаємного відшкодування. Наприклад, Велика Британія зберігала контроль над захопленими колоніями, компенсуючи відмову від територіальних претензій у Європі, Австрія отримувала італійські володіння на компенсацію втрат у Нідерландах, Пруссія здобувала нові західні території замість втраченої частини Польщі [34]. Подібні домовленості сприяли зменшенню напруги,

оскільки створювали відчуття відновлення справедливості через інші форми винагороди. Це дозволяло уникати прямих конфліктів і створювало атмосферу домовленостей, а не суперництва. Інтегральним компонентом рівноважної політики стала ідея спільної відповідальності. Держави-учасниці погодилися на створення механізму періодичних консультацій, які мали запобігати одностороннім рішенням, що могли б порушити баланс [15].

Цей механізм отримав назву "конгресної системи" і передбачав регулярні зустрічі представників провідних держав для обговорення проблем міжнародної політики. Формат багатосторонньої дипломатії став новим явищем у практиці міждержавних відносин і слугував неформальним гарантом дотримання принципів рівноваги. У цьому контексті баланс сил набував не лише просторового, а й інституційного виміру, що зміцнювало загальну структуру взаємозалежностей між країнами.

Участь малих і середніх держав у Віденському конгресі 1814–1815 років відігравала складну та багатоаспектну роль у загальному дипломатичному процесі. Попри те, що основні рішення ухвалювалися п'ятьма провідними державами — Австрією, Росією, Великою Британією, Пруссією та Францією, — малим і середнім суб'єктам міжнародних відносин також було надано доступ до переговорів, що мало на меті відтворити європейську політичну карту в усій її багатогранності. Такі держави, як Швеція, Данія, Іспанія, Португалія, Швейцарія, а також низка німецьких та італійських князівств і королівств, були учасниками процесу, хоч і без рівного голосу в ухваленні остаточних рішень. Їхня присутність і дипломатична активність стали відображенням тогочасної уяви про легітимність державної участі, однак практична реалізація цієї участі залежала від співвідношення сил і готовності великих держав враховувати позиції менш впливових союзників [18].

Однією з форм участі малих і середніх держав стало представництво у дорадчих органах, які супроводжували офіційні пленарні засідання. Хоча фактичні переговори відбувалися у форматі вузького кола провідних держав, делегації менших суб'єктів постійно висловлювали свої позиції, вимагали

визнання прав на певні території, пропонували альтернативні моделі організації політичного устрою. Часто ці пропозиції не знаходили безпосереднього відображення у фінальних актах, однак слугували інструментами впливу на баланс сил у регіонах, де конкуренція між великими державами була високою [2]. Наприклад, німецькі князівства, серед яких були Баварія, Саксен-Веймар, Гессен-Кассель та інші, активно обстоювали своє право на збереження суверенітету в межах нового Германського союзу, хоча його структура фактично визначалася Австрією та Пруссією. Тим не менш, участь цих князівств засвідчувала прагнення консолідувати свою присутність і зберегти автономію в умовах зростання імперських претензій двох провідних гравців німецького простору.

Швейцарія, як одна з нейтральних держав, виступила з ініціативою міжнародного визнання її нейтралітету, що мало не лише політичне, а й стратегічне значення [12]. Її позиція була підтримана усіма великими державами, що дозволило Швейцарській конфедерації зберегти внутрішній лад та уникнути втягування в конфлікти майбутнього. Таким чином, участь Швейцарії не обмежувалася символічною функцією — вона продемонструвала, що навіть нейтральна держава може вплинути на результати переговорів за умови чіткого дипломатичного позиціювання. Подібна ситуація спостерігалася і з Папською областю, яка, попри втрату політичного впливу, змогла відновити свої території та отримати підтримку від Австрії, що було частиною загального плану розділення впливу в Італії.

Швеція, яка вступила у війну на боці коаліції проти Наполеона, прагнула до консолідації свого впливу у Скандинавії. Її представники вимагали міжнародного визнання унії з Норвегією, яка була приєднана внаслідок Кільського договору.

Данія, яка втратила Норвегію, намагалася компенсувати втрати шляхом отримання інших територій, зокрема Голштинії [18]. Ці переговори свідчили про те, що навіть у регіональних конфліктах, які не мали глобального масштабу, відображалися інтереси, здатні впливати на загальний баланс.

Великі держави у цьому контексті діяли як арбітри, але водночас використовували ці суперечки для досягнення вигідних позицій у ширшій дипломатичній конфігурації.

Іспанія та Португалія, які зазнали окупації під час наполеонівських війн, вступили у конгрес із прагненням відновити монархічну владу та зберегти контроль над колоніями. Іспанія наполягала на невизнанні незалежності латиноамериканських країн, що вже фактично відокремилися в результаті революційних рухів [1].

Проте в умовах зміщення фокусу конгресу на європейські справи та обмеженого впливу Іспанії її позиції не були вирішальними. Португалія натомість зберігала відносини із Британією, що дозволило їй виступати з позиції союзника провідної морської держави. Хоча обидві країни не мали впливу на основні рішення, вони зберегли статус самостійних держав і були залучені до остаточного акту, що свідчило про їхню формальну участь у побудові нового європейського порядку [15].

Італійські держави також брали участь у переговорах переважно через своїх правителів або представників впливових родин. Королівство Сардинія, Тоскана, Парма, Модена, Неаполітанське королівство — усі ці державні утворення виступали за відновлення довоєнного статусу або за підтримку з боку Австрії, яка контролювала значну частину півострова. Їхня участь була зумовлена не лише прагненням до автономії, але й спробою зберегти легітимність правлячих династій у нових умовах. Австрія, яка мала потужні позиції в регіоні, підтримувала лояльні до себе уряди, що фактично означало обмеження суверенітету малих держав. Однак формальна присутність на конгресі дозволяла цим державам бути включеними до тексту міжнародних документів, що закріплювали їх статус.

Німецькі середні держави, такі як Баварія, Вюртемберг, Баден, виступали за збереження прав на участь у новому союзі та уникнення повного підпорядкування Австрії або Пруссії. У їхній позиції відображалось прагнення до регіональної автономії, культурної самобутності та політичного впливу в

межах можливого. Хоча вони не мали достатньої сили для реалізації всіх своїх вимог, сам факт їхнього включення до системи Германського союзу дозволив зберегти інституціональну структуру, яка сприяла внутрішньому балансуванню сил у межах федеративного устрою. Цей підхід не усував суперечності, але забезпечував майданчик для їх вирішення на рівні конфедерації, а не через пряме втручання великих держав [16].

Делегації з інших регіонів, включаючи бельгійські провінції, польські землі, південні князівства, також прагнули донести свої інтереси до загального дипломатичного порядку денного [6]. Наприклад, польські представники виступали за відновлення Речі Посполитої або, принаймні, за гарантії культурної автономії. Проте ці позиції не знайшли підтримки серед великих держав, які поділили польські землі відповідно до власних інтересів. У таких випадках участь малих держав зводилася до ролі пасивного учасника або джерела легітимізації рішень, ухвалених без їхньої згоди. Важливо відзначити, що малим і середнім державам бракувало не лише політичної ваги, але й спільної стратегії. Вони не діяли як коаліція, а переважно відстоювали вузькоспрямовані інтереси, що ускладнювало вироблення узгоджених рішень. Брак узгодженості робив їх залежними від позиції великих держав, які могли використовувати ці суперечності для просування власних цілей [11]. Водночас сам факт участі менш потужних держав у процесі став прецедентом для подальшої інституціоналізації міжнародної системи, в якій навіть обмежено впливові суб'єкти мали можливість бути почутими.

1.3. Ідеологічні засади відновлення дореволюційного порядку

Після завершення тривалого періоду революційних зрушень і наполеонівських війн у Європі виникла потреба у формуванні нової системи політичної стабільності, яка б відповідала уявленням тогочасних монархій про порядок, владу та спадковість. Принцип легітимізму став теоретичною й практичною основою цієї стабілізації. Він передбачав повернення на престולי

тих династій, які були повалені в результаті революційних подій чи військових кампаній.

Цей принцип спирався на уявлення про неперервність і спадковість монархічної влади, на відмову визнавати легітимність режимів, що постали на руїнах традиційних династичних структур [20]. Його застосування мало на меті не просто відновити політичні порядки, що існували до революції, а й закріпити ідеологічну та юридичну модель влади, що відкидає радикальні зміни й визнає лише законну передачу повноважень через династичні канали. Цей принцип був тісно пов'язаний із більш загальною концепцією політичного відновлення, що обґрунтовувалася не лише історичними правами, але й необхідністю запобігти хаосу, який, на думку представників консервативного табору, неминуче супроводжує революційні перетворення. Вважалося, що лише спадкова монархія здатна гарантувати тяглість державної влади, передбачуваність правових норм та збереження соціального ладу [13]. Принцип легітимізму був сформульований і реалізований передусім у межах Віденського конгресу, де він став однією з головних основ реставраційної політики. Клеменс фон Меттерніх, канцлер Австрійської імперії, виступав за відновлення монархічної влади на засадах історичного пріоритету, вбачаючи в цьому не лише засіб стабілізації континенту, але й необхідну реакцію на загрозу революційного анархізму.

Французька революція створила прецедент, який поставив під сумнів не лише політичні права монархів, а й саму основу ієрархічного устрою суспільства. У цьому контексті застосування принципу легітимізму мало на меті не допустити повторення подібних явищ у майбутньому. Відновлення Бурбонів у Франції стало першим прикладом реалізації цієї ідеї на практиці. Людовік XVIII був визнаний не як новий правитель, а як законний спадкоємець престолу, позбавлений влади революцією та правлінням Наполеона. Цей крок супроводжувався формальним визнанням усіма учасниками конгресу права монарха, який не зрікався своєї влади, повернутися до виконання державних функцій. У подальшому ця логіка була

поширена на інші країни: Іспанію, Португалію, Неаполітанське королівство, Папську область та ряд середньоевропейських держав [17].

У випадку Іспанії відбулося повернення на трон короля Фернандо VII, який був усунутий унаслідок наполеонівської інтервенції. Незважаючи на політичну нестабільність і поширення ліберальних ідей, реставрація іспанської монархії відбувалася під знаком повного відновлення старого порядку без реформ.

Подібно до Іспанії, у Португалії було здійснено відновлення монархії у вигляді повернення короля Жуана VI, хоча формально він залишався у Бразилії [18]. Обидва приклади демонструють практику реалізації принципу легітимізму як засобу повернення до передреволюційного устрою без жодних поступок новітнім політичним доктринам. Це відображало не лише ідеологічні засади, але й прагнення великих держав зберегти у своїх сусідів системи, які не становили б загрози чинному порядку.

Таблиця 1.2.

Основи політичної легітимації європейського порядку після 1815 року [23]

Ідеологічна засада	Суть формулювання	Приклади реалізації
Легітимізм	Визнання права династій на відновлення влади, яка існувала до революцій	Реставрація Бурбонів у Франції, Неаполі, Іспанії
Принцип безперервності	Влада не може виникати від народу, а лише передаватися спадково	Відновлення Габсбурзьких, Бурбонських, Брауншвейгських ліній
Антиреволюційність	Засудження революцій як загрози порядку та стабільності	Священний союз для придушення ліберальних виступів
Консерватизм	Орієнтація на збереження існуючих	Підтримка аристократії, церкви, абсолютизму

	соціально-політичних структур	
Наддержавна солідарність	Право великих держав втручатися задля збереження порядку	Інтервенції в Італії, Іспанії, проти Угорського повстання
Християнський моральний кодекс	Ідея моральної відповідальності монархів перед Богом	Церковна легітимація владних рішень, мова релігії в документах

У межах Італійського півострова принцип легітимізму реалізовувався через повернення на трон династій, що керували до наполеонівських війн. У Тоскані, Пармі, Модені та Неаполі монархії були відновлені, а нові порядки, запроваджені Наполеоном, скасовані. Австрія як провідна континентальна держава активно підтримувала реставрацію старих правителів, зокрема через контроль над Ломбардією та Венецією. Подібна практика сприяла відновленню фрагментованої, але контрольованої структури влади, яка не давала можливості для створення сильного національного центру. Італія залишалася розділеною, і це повністю відповідало інтересам держав, що прагнули запобігти об'єднанню регіону на основі ліберальних або націоналістичних ідей.

У Папській області було відновлено світську владу Папи, яку було скасовано під час французької окупації. Папа Пій VII повернувся до Риму, а його влада була підтримана як акт легітимного поновлення духовної і політичної спадковості. Це також демонструє, як принцип легітимізму застосовувався не лише до світських династій, а й до церковних інституцій, які розглядалися як органічна частина традиційного європейського ладу. У цьому випадку підтримка була спрямована не лише на збереження старих порядків, а й на посилення взаємодії між монархіями та релігією, що виступала моральною опорою реставраційної політики [30].

У Німецькому просторі було відновлено ряд князівств, а також утворено Германський союз, який об'єднував держави під формальним головуванням Австрії. Принцип легітимізму тут означав повернення до стану перед

наполеонівськими війнами без спроб централізації чи реформування федеративної структури. Союз не мав виконавчих повноважень, але зберіг систему взаємного визнання монархічних прав усіх учасників.

Пруссія та Австрія, як провідні сили, підтримували розподіл впливу без запровадження єдиної влади, що цілком узгоджувалося з ідеологією легітимізму — відновлення без перетворення [24]. У таких умовах зберігалася монархічна множинність, яка дозволяла уникнути домінування ліберальних течій і водночас формально задовольняла вимоги дрібних династій. Підґрунтям реалізації принципу легітимізму стала віра у верховенство історії як джерела права на владу. Влада розглядалася як та, що не створюється, а передається. У такій парадигмі будь-яка зміна влади, якщо вона не відбулася через природну династичну зміну, вважалася узурпацією [29]. Тому повалені монархи не втрачали своїх прав, а лише тимчасово були позбавлені можливості їх реалізовувати. Відтак конгрес мав не стільки створити нові кордони, скільки повернути до дії ті, що були скасовані революційним насильством. Прийняття цього підходу забезпечувалося моральною та ідеологічною підтримкою з боку більшості європейських дворів, які відчували спільну загрозу з боку революційних ідей і вбачали у легітимізмі інструмент самозбереження.

Проте принцип легітимізму не завжди реалізовувався повністю. У Польщі, наприклад, було утворене автономне Королівство Польське, яке мало конституцію та адміністративну автономію, але перебувало під владою російського імператора [27]. Таким чином, формальне визнання окремішності поєднувалося з політичним контролем, що дозволяло Росії зберігати зовнішній вигляд легітимності при фактичному втручанні у справи регіону. Подібна гнучкість свідчила про адаптаційний характер легітимізму: він міг бути використаний як інструмент дипломатії, що дозволяв не лише закріплювати традиційний порядок, але й узгоджувати інтереси великих держав у нових умовах. Під час реалізації цього принципу виникали також суперечки між державами [12]. Так, у питанні Саксонії Пруссія прагнула приєднати всю

територію, оскільки саксонський король підтримував Наполеона. Австрія, Франція та Велика Британія виступили проти такого приєднання, посиляючись саме на принцип легітимізму [23]. Зрештою було досягнуто компромісу: Саксонія зберігала незалежність, але втрачала частину території. Таким чином, легітимізм виступав не лише як принцип відновлення влади, а як аргумент у дипломатичній грі. Його застосування дозволяло не лише зберігати порядок, але й регулювати суперечки через апеляцію до спадкового права, що розглядалося як універсальна підстава для відновлення політичного статусу.

У Франції після першого повернення Бурбонів відбулася спроба реформувати монархію через запровадження Хартії 1814 року, яка поєднувала елементи абсолютизму і конституціоналізму. Вона визнавала права монарха, але встановлювала також обмеження у формі парламенту, свободи преси та особистих прав. Такий компроміс був вимушеним і не суперечив логіці легітимізму, оскільки не ставив під сумнів династичне право на владу. У цьому випадку легітимізм реалізовувався через гнучку адаптацію до нових соціально-політичних реалій, зберігаючи ядро ідеології, але дозволяючи певні зовнішні зміни для забезпечення стабільності [11].

Принцип легітимізму був також тісно пов'язаний із концепцією рівноваги сил. Визнання спадкових монархій і встановлення кордонів на основі донаполеонівського стану створювало передумови для запобігання гегемонії будь-якої однієї держави. Конгрес не допускав перетворення реставрації на інструмент агресивного реваншизму. Він був покликаний зупинити подальше поширення нестабільності через узаконення династичних прав, які були спільною для всіх формою легітимації влади. Такий підхід уможлиблював створення довготривалої системи співіснування, заснованої не на постійних війнах за вплив, а на взаємному визнанні прав монархів як рівноправних суб'єктів міжнародної політики.

Принцип легітимізму, незважаючи на свою теоретичну універсальність, мав і практичні межі. Він не поширювався на новоутворені держави в

Латинській Америці, де революції відбулися під впливом ідей свободи та суверенітету. Європейські держави намагалися не визнавати нові режими, однак фактичний стан справ у колоніях змушував пристосовувати зовнішню політику до нових реалій. Таким чином, легітимізм залишався обмеженим інструментом у межах європейського континенту, але навіть там він залежав від сили, інтересів та дипломатичних домовленостей [15].

Загалом реалізація принципу легітимізму в післяреволюційній Європі стала не просто актом повернення старих порядків, а повноцінною ідеологічною стратегією, яка забезпечувала стабільність через відновлення історичної спадковості.

Вона дозволила монархіям адаптуватися до зміненого політичного ландшафту, не втрачаючи при цьому свого авторитету. Легітимізм став рамкою, у межах якої можна було досягати компромісів, вести дипломатичні переговори, узгоджувати конфлікти та відновлювати довіру між державами [8]. Цей принцип не зупинив усіх суперечок і не усунув соціальну напругу, однак він створив умови для формування європейського порядку, що тримався на принципах спадкової влади, ієрархії та міждержавної взаємоповаги.

Після поразки Наполеона та завершення епохи революцій, які охопили значну частину Європи впродовж кінця XVIII — початку XIX століття, правлячі еліти, насамперед монархії, зосередили зусилля на формуванні нової політичної системи, яка б не лише зупинила подальше поширення революційних доктрин, а й закріпила підвалини старого порядку [5]. Ідеологією, що відповідала цим завданням, став консерватизм, який обґрунтовував необхідність збереження історичних традицій, політичної спадковості та соціальної ієрархії як фундаментів стабільності. Він розвивався як у теоретичній площині, так і в практиці державного управління, спрямованого на відновлення ролі монархії, впливу релігії, привілеїв аристократії та обмеження політичних свобод. Після 1815 року саме консервативний підхід домінував у діяльності урядів більшості європейських

країн, які вбачали в ньому не лише інструмент стримування революцій, а й основу довготривалої політичної системи, здатної протистояти змінам [16].

Одним із центральних об'єктів атаки з боку консерваторів було поняття суверенітету народу, яке становило ідеологічний стрижень революційного руху. Теорія народного суверенітету суперечила уявленням про божественне право монархів, яке тривалий час вважалося єдиною легітимною підставою для владарювання. Консервативні теоретики, зокрема Едмунд Берк, обґрунтовували небезпеку прямого народного правління, апелюючи до історичних прецедентів хаосу, що супроводжували спроби мас розпоряджатися політичною владою без необхідного досвіду та моральної підготовки.

На їхню думку, легітимна влада має спиратися на традицію, спадковість і авторитет, а не на мінливу волю більшості. Такі погляди стали основою реставраційних режимів, що повертали на престולי династії, які втратили владу внаслідок революційних подій. Віденський конгрес, як інституційна форма реалізації консервативних поглядів, закріпив реставрацію не лише на практичному рівні, а й у вигляді морального й юридичного прецеденту [28].

Консерватизм у післяреволюційний період формувався не лише як реакція на конкретні політичні події, а як глибока філософська система, яка претендувала на універсальність. Він сприймав людину не як автономну одиницю, здатну самостійно визначати політичні орієнтири, а як частину цілісного соціального організму, кожен елемент якого має своє історично визначене місце.

Відповідно до цієї логіки, держава розглядалася не як договір між громадянами, а як органічна структура, що виникає в результаті тривалої еволюції. Зміна інституцій, за консервативною доктриною, має відбуватися не революційним шляхом, а через поступове вдосконалення вже існуючих форм, з урахуванням потреб усіх верств суспільства та збереження спадкоємності. Революція в такій системі координат розцінювалася як руйнівний акт, який

призводить до розриву між поколіннями, знищує моральні основи суспільства й відкриває шлях до свавілля і безладу [11].

Одним із найефективніших засобів боротьби з революційними ідеями стала цензура, яку запроваджували уряди з метою контролю над інформаційним простором. Газети, журнали, книги та публічні виступи підлягали перевірці, і будь-які матеріали, що містили елементи критики уряду, вимог рівності, вільнодумства чи секуляризму, заборонялися або знищувалися. Широкого поширення набула система таємної поліції, яка стежила за потенційно небезпечними елементами — інтелектуалами, студентами, членами масонських лож і ветеранських товариств. Ці заходи обґрунтовувалися не як репресії, а як засіб профілактики деструктивних ідеологій [33].

Консервативна влада вбачала в контролі над свідомістю громадян необхідний інструмент виховання лояльності, а також підтримки ладу, який ґрунтувався на ієрархії, підпорядкуванні та повазі до авторитету. Релігія у післяреволюційний період отримала нове значення в очах консервативних кіл. Вона більше не розглядалася як лише духовна інституція, а стала складовою державного апарату. Більшість режимів встановлювали тісний зв'язок між церквою та державою, розглядаючи духовенство як союзника в ідеологічній боротьбі проти революцій [24].

Проповіді використовувалися для формування образу монарха як помазанника Божого, а революціонерів — як слуг зла. У школах вводили обов'язкові уроки релігії, на публічному рівні заохочувалися обряди, процесії, церковні свята, які відновлювали образ традиційного суспільства, зібраного навколо морального авторитету. Релігійні установи одержували фінансову підтримку від держави, а їхні представники мали вплив на освітню політику, цензуру та судову систему.

Особливу увагу в консервативній політиці було приділено обмеженню політичної участі. У багатьох країнах виборче право надавали виключно представникам привілейованих станів — аристократії, великим

землевласникам, високому духовенству [34]. Революційні ідеї загального виборчого права, рівності громадян перед законом та участі в управлінні відкидалися як небезпечна утопія, що суперечить природному стану речей. Представники консервативного табору обґрунтовували необхідність обмежень інтелектуальною невідповідністю широких мас до політичної діяльності, відсутністю освіти, моралі та патріотизму. Парламенти, де вони існували, мали переважно дорадчу функцію, а реальна влада зосереджувалася в руках монарха та його найближчого оточення.

На міжнародному рівні боротьба з революційними ідеями втілювалася через систему союзів, покликаних не лише регулювати зовнішню політику, але й реагувати на внутрішні зміни у країнах Європи. Найяскравішим прикладом такої взаємодії стала Священна коаліція, створена з ініціативи Росії, Австрії та Пруссії. Вона передбачала спільні дії у випадку загроз для монархічного ладу, навіть якщо йшлося про внутрішні справи держави. Таким чином, принцип невтручання відступав перед необхідністю збереження легітимного порядку. Коаліція брала участь у придушенні повстань, як-от у П'ємонті чи Неаполі, та активно діяла проти революційних рухів у Німеччині. Її політика була спрямована на збереження статус-кво, при якому зміна режиму могла відбуватися лише за погодженням із іншими монархіями [28].

Водночас варто зазначити, що консерватизм не був однорідним явищем. У різних країнах він мав власні особливості, які залежали від рівня інституційного розвитку, традиційної форми правління, соціального складу населення та історичних травм, пов'язаних із революціями. У Франції, наприклад, після 1815 року було здійснено спробу поєднати легітимізм із елементами конституційності у вигляді Хартії 1814 року. Вона визначала основні права громадян, хоча й залишала всю повноту влади в руках монарха. У Великій Британії консерватизм мав парламентське обличчя і більше спирався на еволюцію, ніж на реставрацію. В Австрії ж реалізовувався жорсткий централізм, із повним домінуванням імператора над усіма формами політичної участі [12].

Висновок до розділу 1

Передумови скликання Віденського конгресу формувалися протягом тривалого періоду військово-політичних потрясінь, спричинених Французькою революцією та наполеонівськими війнами. Зміни, які охопили Європу, мали системний характер: змінилася структура влади, розподіл територій, виникли нові політичні ідеї та форми державного устрою. У відповідь на ці зрушення держави-переможниці прагнули відновити баланс сил і повернутися до умов, які гарантували б довготривалу стабільність на континенті.

Загальний контекст скликання конгресу окреслювався необхідністю не лише врегулювати територіальні суперечки, а й виробити механізми, які б унеможливили повторення революційної хвилі. Політичні діячі тієї доби розглядали ситуацію не як сукупність окремих конфліктів, а як глибоку кризу європейського устрою. Тому Віденський конгрес мав не лише дипломатичний, а й ідеологічний вимір, у якому домінували концепції легітимізму та консерватизму.

Однією з головних цілей зібрання було встановлення нового порядку, який би враховував попередні помилки та забезпечував передбачуваність міждержавних відносин. Учасники конгресу прагнули до створення такої конфігурації Європи, яка б унеможливила надмірне посилення однієї держави за рахунок інших. У цьому контексті відновлення традиційних монархій розглядалося як запорука стабільності, що мала ґрунтуватися на відомих і перевірених формах владарювання. Конгрес виконував функцію колективного арбітра у суперечливих питаннях, які залишилися після падіння Наполеона. Претензії щодо Саксонії, Польщі, Італії, а також територіальні розмежування в Німеччині й Бенілюксі стали предметом тривалих переговорів, у яких інтереси кожної держави стикалися з потребою досягнення компромісу. Такий

підхід демонстрував нову еру в міжнародних відносинах, де консенсус між великими державами ставав основою тривалого миру.

Засідання конгресу відбувалися в умовах політичного реваншу старих режимів, які прагнули не лише відновити себе, а й закріпити домінування над ідеологіями нового часу. Це супроводжувалося встановленням нових правил дипломатичного протоколу, модернізацією процедур ведення переговорів і посиленням ролі постійного міждержавного діалогу. Таким чином, Віденський конгрес не лише підбив підсумки епохи, а й започаткував нову політичну модель європейської співпраці.

РОЗДІЛ 2. ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ РІВНОВАГИ В ЄВРОПІ

2.1. Територіальні зміни та новий політичний устрій Європи

Перерозподіл територій між великими державами на Віденському конгресі здійснювався з урахуванням результатів військових кампаній, співвідношення сил та прагнень до відновлення європейського порядку, який гарантував би стабільність між імперіями та королівствами.

Під час обговорень були враховані інтереси Австрії, Пруссії, Російської імперії, Великої Британії та, у меншій мірі, Франції, яка попри поразку залишалась учасницею дипломатичного процесу. Однією з перших і найбільш значущих угод, досягнутих на конгресі, стало рішення про територіальні надбання Російської імперії. Їй було визнано право на більшу частину герцогства Варшавського, що де-факто означало включення цих земель до складу Росії під назвою Царства Польського. Хоча формально це утворення мало автономний статус, реальна влада належала російському імператорові, який був водночас польським королем. Росія прагнула отримати усю територію колишнього герцогства, однак зіткнулася з опором з боку Великої Британії, Австрії та Пруссії, які не бажали надмірного посилення її впливу в Центральній Європі. Зрештою, компроміс був досягнутий шляхом поділу територій герцогства між Росією, Пруссією та Австрією [22].

Пруссія, у свою чергу, отримала значні територіальні здобутки на заході, що включали більшу частину Рейнської області, частину Саксонії, а також деякі дрібні німецькі князівства. Рейнські території мали економічний і стратегічний потенціал, а контроль над ними давав Пруссії вигідні позиції для майбутнього впливу в німецьких справах. Питання про Саксонію викликало гострі суперечки, оскільки Пруссія прагнула анексувати її повністю, тоді як Австрія, Велика Британія і Франція виступили проти цього, оскільки вбачали в такому кроці загрозу для балансу сил у німецьких землях. Компроміс полягав

у тому, що Пруссія отримала близько 40% саксонської території, тоді як решта залишалась за відновленим Саксонським королівством.

Австрійська імперія вийшла з конгресу з перерозподіленням портфелем територій. Вона втратила контроль над Австрійськими Нідерландами, але натомість отримала території в Північній Італії, включно з Ломбардією та Венецією, утворивши Ломбардо-Венеціанське королівство під австрійським управлінням. Це дозволило їй зберегти вплив у регіоні, де посилювались прагнення до об'єднання італійських земель [16]. Крім того, Австрія відновила контроль над Тіролем і Зальцбургом, які вона втратила під час наполеонівських воєн. Таким чином, географічний фокус австрійського впливу зсунувся на південний захід, до Італії, що визначало її участь у подальших європейських процесах на наступні десятиліття [8].

Франція, попри поразку і втрату колишнього статусу, зберегла свої кордони станом на 1792 рік, що стало свідченням прагнення союзників до включення її в нову систему європейських відносин. Її території не були радикально зменшені, але вона остаточно втратила вплив у Бельгії, на Лівому березі Рейну та в Італії. Крім того, їй не дозволили зберегти колоніальні здобутки, отримані під час війни. Участь Франції в переговорах після реставрації Бурбонів слугувала прикладом прагнення великих держав до обмеження помсти і включення колишнього противника у систему міжнародної стабільності. Велика Британія, яка не мала прямих територіальних інтересів на континенті, натомість зосередилась на зміцненні свого морського впливу та колоніальних позицій. Вона отримала низку островів у Середземному морі, зокрема Мальту, а також зберегла контроль над Цейлоном, Тобаго та низкою інших колоній, раніше захоплених у Франції та Нідерландів. Таким чином, Велика Британія укріпила свій флот і торгові шляхи, що відповідало її загальній стратегії збереження морської переваги.

Унаслідок рішення конгресу було утворено Нідерландське королівство, яке включало Південні Нідерланди (сучасну Бельгію), що раніше перебували під австрійським контролем. Це об'єднання мало зміцнити позиції на півночі

Франції і створити буферну державу, здатну стримувати можливі амбіції Франції в майбутньому. Однак внутрішня неоднорідність об'єднаного королівства згодом призвела до революції 1830 року і утворення незалежної Бельгії [19].

Німецькі землі зазнали значної реорганізації. Було ліквідовано колишню Священну Римську імперію і створено Німецький союз — конфедерацію з 39 держав під головуванням Австрії. Хоча союз не мав виконавчої влади і залишав широкі повноваження окремим державам, він слугував механізмом координації політики та забезпечення спільної безпеки. Пруссія та Австрія виступали головними гравцями в межах союзу, що створювало потенціал для змагання між ними в майбутньому.

Італійські землі були поділені між Австрією, Савойською династією та Папською областю [21]. Після поразки Наполеона було відновлено низку дрібних монархій, зокрема Тоскану, Парму, Модену. Бурбони повернулися на неаполітанський престол, утворивши Королівство Обох Сицилій. Італія залишалася фрагментованою, що забезпечувало домінування зовнішніх сил, передусім Австрії, та стримувало національні рухи. Хоча італійське питання не було вирішено в межах Віденського конгресу, закладений територіальний розподіл суттєво вплинув на подальший розвиток визвольного руху. Швейцарія отримала міжнародно визнаний нейтральний статус, який гарантували великі держави. Було підтверджено її незалежність, а також встановлено федеральну конституцію, яка регулювала внутрішню структуру конфедерації. Таке рішення відповідало спільному інтересу держав-учасниць щодо збереження стабільності в центрі Європи [32].

Скандинавські держави також зазнали змін. Данія, яка підтримувала Наполеона, втратила Норвегію на користь Швеції. Це рішення було частиною компенсаційної угоди за участь Швеції в антинаполеонівській коаліції. Данії натомість залишили Ісландію, Гренландію та Фарерські острови. Таким чином, розподіл у цьому регіоні відображав дипломатичні поступки, а не збройні конфлікти.

Іспанія і Португалія повернулися до довоєнного стану. Було визнано відновлення монархій і кордонів, хоча в обох країнах тривали внутрішні політичні процеси, які не входили до предмета розгляду на конгресі. Колоніальні території, однак, не були повністю відновлені під контролем метрополій, що свідчило про початок занепаду іспанського колоніалізму [34].

Отже, Віденський конгрес став масштабною спробою створити таку політичну карту Європи, яка відповідала б уявленням великих держав про стабільність, вплив і контроль. Територіальні домовленості були компромісними, з урахуванням балансу інтересів і результатів воєнного досвіду. Рішення, ухвалені на конгресі, зберігали силу протягом наступних десятиліть і стали підґрунтям для системи міжнародних відносин, яка функціонувала до революцій 1848 року. Саме через ретельне врегулювання територіальних питань великі держави спромоглися уникнути загальноєвропейської війни протягом більш ніж трьох десятиліть після конгресу [14]. Це було досягнуто не шляхом усунення суперечностей, а через створення умов, за яких конфлікти можна було вирішувати засобами дипломатії, в межах домовленостей, що ґрунтувались на взаємному стримуванні та компромісах. Територіальний розподіл, оформлений у Відні, був не лише результатом військової перемоги над Наполеоном, але й результатом зваженої дипломатичної гри, в якій кожна держава прагнула не лише здобути, а й не допустити надмірного посилення інших. Саме це створило передумови для тривалого збереження загальноєвропейської рівноваги на основі постійного моніторингу змін та взаємного контролю.

Віденський конгрес став не лише місцем перегляду кордонів і визначення впливових сфер великих держав, а й платформою, на якій здійснювалося відновлення легітимних династій та державних утворень, зруйнованих або перетворених у період наполеонівських війн. Його рішення були спрямовані на реставрацію довоєнного порядку з урахуванням нових геополітичних реалій, що включало не тільки територіальний перерозподіл, але й політичну реорганізацію європейських монархій, конфедерацій та

королівств, які зазнали деструкції під час революційних змін та французької експансії. Усі ці заходи були частиною прагнення до встановлення довготривалої рівноваги через повернення традиційних форм державності та правління [9].

Одним із провідних прикладів відновлення державного устрою стала реставрація Бурбонської монархії у Франції. Після падіння Наполеона до влади було повернуто Людовика XVIII, який отримав трон у межах конституційної монархії. Це рішення супроводжувалося низкою гарантій для нових прав власності, набутих під час революції, і підтвердженням частини реформ, що були впроваджені [17]. Водночас сама реставрація була жестом відновлення попереднього порядку та демонстрацією поваги до традиційної династії. Хоча Франція зазнала територіальних втрат, вона зберегла певний суверенітет і отримала можливість брати участь у дипломатичних процесах як повноцінний суб'єкт міжнародного права. В Іспанії та Неаполітанському королівстві також відбулася реставрація Бурбонів. У Мадриді було повернуто на трон Фердинанда VII, який анулював ліберальну конституцію Кадіса 1812 року і відновив абсолютну монархію. Це спричинило новий етап конфліктів між короною та ліберальною опозицією, що тривали протягом десятиліть. Подібним чином в Неаполі було відновлено владу Фердинанда I, який правив у новоствореному Королівстві Обох Сицилій [22]. Рішення про злиття Сицилії та Неаполя у єдине королівство мало як адміністративну, так і політичну мету, спрямовану на централізацію та контроль над південною Італією в умовах послабленої французької присутності.

Португалія повернулася до довоєнного стану після тривалого перебування королівського двору в Бразилії. Регент Жуан VI продовжив правити як монарх, хоча політична структура Португалії зазнала помітних змін через тимчасову втрату метропольного впливу. Водночас зміцнення позицій колоніальних еліт у Бразилії заклало підґрунтя для подальшої трансформації імперської структури. Таким чином, реставраційні процеси

охоплювали не лише європейські кордони, але й колоніальні зв'язки, які все більше втрачали характер односторонньої залежності [24].

Одним із нових утворень, спрямованих на зміцнення континентального порядку, стало Нідерландське королівство. Воно було створене шляхом об'єднання Північних та Південних Нідерландів, тобто сучасних Нідерландів і Бельгії. Цей крок мав на меті формування буферної держави проти потенційної експансії з боку Франції [5].

Королівство перебувало під владою Оранської династії. Об'єднання різnorідних за мовою, релігією та соціальною структурою регіонів виявилось нестабільним, що згодом призвело до революції 1830 року і відокремлення Бельгії. Проте в період після Віденського конгресу це державне утворення сприймалося як спроба зміцнити північно-західний фланг Європи за рахунок нової політичної конфігурації.

В італійських землях відбулася низка реставрацій та нових формувань. У Тоскані, Модені, Пармі було відновлено правління австрійських та бурбонських династій. Після поразки Наполеона і ліквідації Цизальпінської республіки було відновлено Папську область, яка охоплювала центральну Італію та контролювалася Святим Престолом. У П'ємонті було відновлено Сардинське королівство під владою Савойської династії. Воно отримало Геную як компенсацію за втрати під час війни. Це дозволило створити державу з виходом до моря і сприяло її майбутній ролі в об'єднанні Італії. Загалом італійський півострів залишався політично роздробленим, однак рішення конгресу заклали нові рамки для можливих трансформацій у наступні десятиліття [28].

У Центральній Європі було створено Німецький союз, який замінив ліквідовану Священну Римську імперію. Союз складався з 39 незалежних держав, включаючи Австрію та Пруссію. Його структура передбачала загальні збори у Франкфурті-на-Майні, проте союз не мав виконавчої влади, залишаючи широкі повноваження членам. Формування такого об'єднання слугувало інструментом для координації політики, збереження статус-кво та

стримування Франції. Попри формальну слабкість, союз виконував функцію платформи для дипломатичного діалогу та консервації існуючого порядку, хоча в подальшому він стане ареною боротьби між австрійським і пруським впливом [13].

На території колишнього герцогства Варшавського було створено Царство Польське — автономне утворення у складі Російської імперії. Його політична система передбачала наявність власної конституції, армії, адміністрації, проте фактично всі найважливіші функції контролювались російською владою. Це утворення стало результатом компромісу між претензіями Росії на всю польську територію та побоюваннями інших держав щодо надмірного зростання її впливу. Хоча польська автономія зберігалася формально, уже в наступні роки вона була обмежена, а після повстання 1830–1831 років повністю скасована. У скандинавському регіоні відбулося переформатування державних зв'язків. Данія, яка підтримувала Наполеона, втратила Норвегію, яку було передано Швеції. Це рішення відповідало зобов'язанням щодо компенсації Швеції за втрату Фінляндії, що відійшла до Росії ще у 1809 році. Формально об'єднання Швеції та Норвегії відбулося на умовах персональної унії, збереження норвезької конституції і власного парламенту, хоча реальна влада зосереджувалась у Стокгольмі. Данія зберегла Гренландію, Ісландію та Фарерські острови, але її статус у Європі було суттєво послаблено [34].

Швейцарія була відновлена як нейтральна держава, її кордони та федеративна структура були підтверджені Віденським актом. Вперше в історії міжнародне право визнало нейтралітет держави як загальноєвропейську норму. Було утверджено 22 кантони, і забезпечено принцип внутрішнього самоврядування при централізованому механізмі співпраці. Включення Швейцарії у систему постконгресного порядку гарантувало їй захист від зазіхань з боку сусідів і одночасно створювало прецедент для майбутнього трактування нейтралітету як елементу міжнародної стабільності [17]. Бельгійські території були включені до складу Нідерландського королівства

як Південні Нідерланди. Це рішення було продиктоване потребою стримати Францію шляхом створення сильної держави на її північних кордонах. Проте злиття католицької Бельгії з протестантськими Північними Нідерландами супроводжувалося напруженням, культурними суперечностями і нерівним розподілом політичного впливу. У подальшому це призведе до бельгійської революції та створення незалежної бельгійської держави.

Поряд із відновленням та створенням нових державних форм утворень, Віденський конгрес також затвердив низку правових норм і гарантій для династій. Було підтверджено легітимність численних королівських домів, що втратили трон у період революцій. Реставрація цих династій слугувала меті зміцнення традиційної монархічної системи та зменшення впливу республіканських ідей. Принцип легітимізму, що пронизував рішення конгресу, забезпечував повернення до довоєнного порядку, заснованого на історичних династичних правах, а не на революційній доцільності [21].

Формування нової системи міждержавних відносин після наполеонівських війн було зумовлене масштабним порушенням традиційної європейської рівноваги, яка існувала до Французької революції. Війни, що тривали з 1792 до 1815 року, призвели до глибоких змін не лише на рівні політичних кордонів, але й у принципах організації дипломатичних контактів. Віденський конгрес постав як відповідь на необхідність упорядкування нової структури європейських відносин, де великі держави прагнули створити механізм, що дозволив би уникати повторення глобальних збройних конфліктів та забезпечити взаємну координацію інтересів [26]. У центрі цього процесу стояла ідея балансу сил як запоруки тривалого миру, який не базувався лише на перемозі однієї сторони, а на погодженому розподілі впливів і прав.

Віденський конгрес став першим у новітній історії прикладом інституціалізованого багатостороннього переговорного процесу, що тривав майже рік і охоплював не тільки переможців, а й переможену сторону — Францію, яка після реставрації Бурбонів була включена в консультації [17].

Такий підхід дозволив створити нову практику дипломатичної участі, що ґрунтувалася не лише на силовому тиску, але й на необхідності досягати консенсусу.

Принципи, на яких базувалась ця система, стали основою формування загальноєвропейського політичного порядку на наступні десятиліття. Йдеться насамперед про баланс сил, колективну відповідальність великих держав за стабільність, визнання легітимності правлячих династій, а також поступовий перехід до механізмів регулярних конференцій як засобу підтримання міжнародної рівноваги [15].

Одним із елементів нової системи стало оформлення концепції європейського концерту держав — неформального союзу великих держав, які мали координувати свої дії з метою запобігання конфліктам. Це утворення не мало формальних інституцій або постійного представництва, але виконувало роль колегіального органу з управління політичною архітектурою континенту. Концерт функціонував через періодичні зустрічі, на яких розглядалися кризи, територіальні суперечки або внутрішні заворушення, що могли мати транснаціональний ефект. Ідея про рівність відповідальності між великими державами дала змогу уникати ситуацій, у яких одна держава нав'язувала свою волю іншим без врахування загального інтересу. Особливу роль у формуванні нової системи відіграв баланс сил як концептуальний підхід до міжнародної політики.

Суть його полягала в тому, що жодна з великих держав не повинна мати переваги, яка дозволяла б їй встановлювати гегемонію. Це означало, що будь-яке посилення однієї сторони мало врівноважуватись або коаліційними діями інших, або дипломатичними заходами, спрямованими на компенсацію. У контексті Віденського конгресу це вилилось у перерозподіл територій, обмеження впливу Франції, створення буферних держав, таких як Нідерландське королівство або Швейцарія, та зміцнення ролі Пруссії, Австрії, Росії і Великої Британії як гарантів миру. Результатом стало створення

багатополярного континентального порядку з чітко окресленими зонами впливу [14].

Дипломатичні механізми нової системи передбачали також створення формату регулярних конференцій, які мали місце в наступні роки після конгресу. Зустрічі в Ахені (1818), Троппау (1820), Лайбаху (1821) та Вероні (1822) стали продовженням віденської практики і сприяли формуванню традиції колективного втручання у справи європейських держав. Цей підхід був особливо яскраво реалізований під час інтервенцій у Неаполі та П'ємонті, де антиурядові рухи розглядалися як загроза загальному порядку [31]. Система засновувалась на консервативному світогляді і відкидала ідеї націоналізму або лібералізму як такі, що не відповідали інтересам династичної стабільності. Водночас формування нової системи не обмежувалось лише європейськими кордонами. Велика Британія, яка прагнула уникати континентального втручання, зосередилась на зміцненні колоніальних позицій та морського контролю. Вона брала участь у європейському концерті держав, однак обережно дистанціювалася від концепції інтервенціонізму, яку підтримували Росія, Австрія і Пруссія [32]. Її політика балансувала між континентальною відповідальністю та глобальною морською експансією, що відображало особливості геополітичного мислення британського уряду. З іншого боку, Росія посилила свою присутність у Центральній Європі, закріпивши контроль над Царством Польським, що надало їй нові інструменти впливу в регіоні, хоча й викликало недовіру з боку інших великих держав.

Певною мірою нова система заклала принцип невтручання у внутрішні справи держав, який однак мав численні винятки. У випадках, коли політичні події в окремих країнах могли викликати дестабілізацію всієї системи, великі держави вважали за доцільне втручання. Це положення не було формалізованим, але існувало на рівні прецедентної практики, що дозволяло гнучко реагувати на нові виклики. Таким чином, система балансувала між легітимністю правителів, необхідністю династичної спадковості та протидією будь-яким революційним змінам [13].

Франція, яка після поразки в наполеонівських війнах втратила частину територій, була включена до європейського концерту після 1818 року. Її повернення до кола рівноправних учасників свідчило про гнучкість нової системи, що передбачала реінтеграцію навіть колишніх агресорів за умови дотримання загальних правил гри.

Франція брала участь у конференціях і підтримувала політику стримування революцій, хоча й мала внутрішні суперечності між реставраційним режимом і залишками революційного світогляду. Таким чином, система не була закритою або остаточно зафіксованою — вона змінювалась, адаптуючись до нових реалій [29].

Національні рухи, що поступово посилювались у різних регіонах, створювали нові виклики для поствіденського порядку. Вони суперечили принципам легітимізму, оскільки ставили під сумнів династичну спадковість і вимагали переосмислення ролі народів у формуванні держав. Угорський, італійський, польський, бельгійський та інші рухи були тими точками напруги, які поступово підривали систему, засновану на зовнішньому балансі без внутрішніх трансформацій.

Водночас нова система мала в собі потенціал до поступового реформування, зокрема через створення буферних утворень, обмежену автономію, адаптацію до локальних умов, які дозволяли певний рівень національного самоврядування в межах збереження загального порядку [23].

Серед ідеологічних засад нової системи варто відзначити протиставлення революційній спадщині. Після досвіду Французької революції великі держави дійшли згоди щодо потреби у стримуванні подібних явищ в інших частинах Європи. Для цього вони не лише використовували інтервенцію, але й стимулювали створення союзів на зразок Священного союзу, ініційованого Росією. Цей союз передбачав співпрацю між християнськими монархами для захисту традиційних цінностей, миру та порядку, хоча на практиці виконував роль механізму узгодження політики серед монархічних режимів [15]. Залучення до нього більшості європейських

монархій, за винятком Ватикану, Османської імперії та Великої Британії, свідчило про спробу ідеологічного оформлення нової політичної системи.

У системі, що виникла після Віденського конгресу, спостерігалась тенденція до утвердження статус-кво як вищої цінності міжнародних відносин. Будь-які порушення встановленого порядку розглядалися як загроза загальній стабільності, що обумовлювало підтримку консервативних режимів навіть за відсутності підтримки серед населення [18]. Такий підхід сприяв збереженню відносного миру між великими державами, однак не вирішував глибинних соціальних суперечностей, що накопичувалися всередині окремих країн. З часом це призвело до ситуації, коли зовнішня стабільність супроводжувалась внутрішньою напругою, що вилилася в революції 1830 і 1848 років. Можна констатувати, що формування нової системи міждержавних відносин на основі рішень Віденського конгресу створило модель європейського порядку, яка базувалась на взаємодії великих держав, династичній спадковості, дипломатичному балансі та періодичному контролю за потенційними загрозами [25]. Ця система не була універсальною або всеохопною, однак вона забезпечила тривалий період миру і стала взірцем для подальших концепцій міжнародного управління. Вона продемонструвала, що стабільність може бути досягнута не лише силою, а через складну комбінацію інтересів, угод, дипломатичних інституцій та взаємних обмежень. У цьому полягав її практичний ефект як моделі багатосторонньої взаємодії, що визначала розвиток Європи у першій половині XIX століття [17].

2.2. Роль провідних держав у встановленні балансу сил

Після завершення наполеонівських війн Європа опинилася перед необхідністю переосмислення політичного ландшафту і формування нового порядку, який унеможливив би повторення масштабного військового конфлікту [16]. Провідні держави, що брали участь у Віденському конгресі, мали на меті встановити такий баланс, який би задовольняв їхні інтереси,

обмежував можливості для агресії з боку окремих суб'єктів і водночас дозволяв контролювати внутрішні процеси в менш впливових регіонах. Кожна з держав, що входила до так званого клубу великих держав, мала власне бачення майбутньої структури європейської безпеки, яке відображалося як у територіальних претензіях, так і в ідеологічних позиціях [17]. Найвпливовішими гравцями залишались Велика Британія, Російська імперія, Австрійська імперія, Пруссія та, частково, Франція, яка після реставрації Бурбонів поступово поверталася до дипломатичного процесу.

Велика Британія після 1815 року опинилася у виграшному становищі порівняно з континентальними державами, оскільки війна практично не торкнулася її території, а економіка розвивалась в умовах індустріалізації. Стратегія британської дипломатії була зосереджена на збереженні європейської рівноваги та забезпеченні контролю над світовими торговими маршрутами [14]. Острівне розташування Великої Британії дозволяло їй уникати прямих втручань у континентальні війни, зберігаючи мобільність флоту та економічну незалежність. Її участь у коаліції проти Наполеона базувалась не стільки на прагненні територіальних надбань, скільки на необхідності запобігти встановленню єдиної гегемонії в Європі, яка могла б становити загрозу британському домінуванню на морях і у колоніях. Результатом цього стала дипломатична лінія, що передбачала створення буферних держав біля кордонів Франції, підтримку суверенітету Швейцарії, а також утворення Нідерландського королівства [19]. Британська влада розглядала рівновагу на континенті як засіб забезпечення стабільності в метрополії та умов для економічної експансії за межами Європи. Вона наполягала на обмеженні претензій Росії в Центральній Європі, зокрема в питанні герцогства Варшавського, і водночас підтримувала Пруссію як силу, здатну стримувати Францію з боку Рейну [13].

Російська імперія вийшла з війни з істотно розширеним політичним впливом. Її армія відіграла вирішальну роль у завершальному етапі наполеонівських кампаній, що дозволило Олександром I виступати з позиції

переможця на Віденському конгресі. Основним стратегічним інтересом Росії було закріплення контролю над польськими територіями, які утворювали герцогство Варшавське. Домовленості, досягнуті під час конгресу, дозволили Росії створити на цих землях автономне Царство Польське під владою імператора. Хоча ця автономія була формальною, вона створювала юридичну основу для подальшого втручання в центральноєвропейські справи [25]. Росія також посилила свій вплив у Пруссії та Австрії через тісні династичні й політичні зв'язки, що дозволяло їй брати участь у регіональних консультаціях та інтервенціях на правах одного з гарантів післяконгресного порядку. Ідеологічно Олександр I підтримував ідеї легітимізму та християнської співпраці, що втілювалися у створенні Священного союзу, який став платформою для координації монархічних інтересів [11]. Російська політика в Європі була спрямована на придушення революційних тенденцій, збереження династичних режимів та стримування будь-яких спроб перегляду встановлених кордонів.

Австрійська імперія під проводом канцлера Меттерніха виступала ініціатором концепції реставрації довоєнного порядку на основі принципу легітимності. Її зовнішня політика була спрямована на збереження внутрішньої стабільності імперії, яка включала численні народи з різними мовами, релігіями та історичними традиціями [15].

Основною загрозою для цілісності Австрії були національні рухи, зокрема в Італії, Угорщині та південних слов'янських регіонах, тому Меттерніх прагнув створити зовнішні умови, які унеможливили б поширення революційних ідей. Австрія активно виступала за відновлення кордонів станом на 1792 рік і брала участь у поділі польських територій, хоча й поступилась частиною впливу на користь Росії [6]. Водночас вона отримала компенсацію у вигляді Ломбардо-Венеціанського королівства в Північній Італії, що дало їй можливість утвердитися в регіоні, де раніше домінувала французька присутність. Австрійська дипломатія була консервативною за формою і прагматичною за змістом: вона шукала балансу між поступками

Росії і стримуванням Пруссії, підтримуючи Велике князівство Тосканське та інші монархії як інструменти збереження впливу у Центральній та Південній Європі.

Пруссія, яка до початку наполеонівських війн була другою за впливом державою у Священній Римській імперії, після поразок 1806–1807 років втратила низку територій і змушена була реформувати свою армію та адміністративну систему. Ці внутрішні зміни дозволили їй відновити воєнну міць і стати одним з найактивніших учасників антинаполеонівської коаліції. На Віденському конгресі Пруссія висунула претензії на всю Саксонію, що викликало заперечення з боку Австрії, Великої Британії та Франції. Врешті було досягнуто компромісу: Пруссія отримала частину саксонських земель, а також значні території на заході, включаючи Рейнську область.

Такий розподіл посилював її стратегічне становище як захисника німецьких кордонів від Франції. Пруссія прагнула консолідувати навколо себе німецькі землі, що в перспективі формувало підґрунтя для її провідної ролі у створенні майбутньої Німецької імперії. У короткостроковій перспективі вона стала опонентом Австрії в боротьбі за гегемонію в межах створеного Німецького союзу [20].

Франція, попри поразку та політичну ізоляцію, зберігала значний потенціал як європейська держава. Після повернення династії Бурбонів новий уряд намагався інтегрувати країну в систему післяконгресного порядку. Спочатку Францію було виключено з обговорення територіальних питань, однак уже впродовж наступних кількох років її було допущено до участі в конференціях і дипломатичних консультаціях [3].

Франція стала п'ятим елементом європейського концерту держав і погодилась з основними положеннями Священного союзу. Її інтереси були зосереджені на збереженні цілісності національної території, підтримці легітимності монархії та поступовому відновленні впливу в південній Європі, зокрема в Іспанії. Французька дипломатія після 1818 року орієнтувалася на співпрацю з Великою Британією як баланс проти домінування Австрії і Росії.

Геополітичні позиції провідних держав після наполеонівських війн були визначені не лише військовими підсумками, але й внутрішніми політичними потребами, історичними претензіями, структурою правлячих еліт і ступенем залучення до антинаполеонівської коаліції [17]. Хоча формально всі ці держави прагнули до збереження миру, їхні інтереси не завжди збігалися, що обумовлювало гнучкість дипломатичних стратегій. Формування балансу сил було процесом не статичним, а динамічним, в якому кожна держава намагалась отримати довгострокові гарантії безпеки за рахунок контролю над територіями, альянсами і міжнародними зобов'язаннями. Віденський конгрес заклав правову та інституційну основу для координації дій великих держав, однак ця координація не скасовувала суперництва між ними, а лише надавала йому дипломатичну форму [1]. У цьому полягає сутність системи, яка виникла після 1815 року, коли геополітика трансформувалась у взаємну стримувальну рівновагу з періодичними епізодами кооперації і латентної конкуренції.

Після завершення наполеонівських війн виникла нагальна потреба не лише у встановленні нового територіального поділу, а й у впровадженні таких дипломатичних механізмів, які забезпечували б підтримання балансу сил без постійного загострення конфліктів. Віденський конгрес започаткував формування системи, заснованої на рівновазі між провідними державами, яка потребувала нових засобів регулювання міжнародних відносин.

Підхід до реалізації балансу сил через дипломатію полягав у створенні умов, за яких жодна з держав не могла б домінувати на континенті без негайної реакції інших учасників системи. Для цього було необхідно узгодити спільні принципи дій, визначити формати взаємодії, розробити процедури реагування на порушення статусу-кво і закріпити інституційну основу для періодичних зустрічей представників держав [32].

Одним з основних інструментів забезпечення дипломатичного балансу стала практика регулярних конгресів та конференцій, яка виникла як пряме продовження Віденського зібрання. Конгрес у Відні встановив прецедент, коли найважливіші міжнародні рішення ухвалювались не шляхом

двосторонніх домовленостей або війни, а через багатосторонні переговори за участю всіх впливових гравців. У наступні роки ця модель була інституціоналізована через серію конгресів — Ахенський (1818), Троппауський (1820), Лайбахський (1821), Веронський (1822) — які виконували роль політичної платформи для координації дій у випадках міжнародних чи внутрішньодержавних криз. Формат конференцій дозволяв узгоджувати дії на основі консенсусу, попереджати ескалацію суперечок і підтримувати систему контролю над політичними процесами, що відбувались у менш впливових державах [26].

Таблиця 2.1.

Геостратегічні пріоритети провідних держав Європи після 1815 року [5]

Держава	Інтереси після Віденського конгресу	Форми реалізації
Велика Британія	Недопущення гегемонії на континенті, домінування на морях	Балансування сил, підтримка незалежності Нідерландів, контроль морських шляхів
Російська імперія	Розширення впливу в Східній Європі, контроль над Польщею	Створення Царства Польського, зміцнення позицій на Балканах
Австрія	Гегемонія в Центральній Європі, стримування національних рухів	Контроль над Італією, головна роль у Німецькому союзі
Пруссія	Посилення в Німеччині, доступ до Рейну	Територіальні надбання на заході, контроль над частиною Саксонії
Франція	Повернення до міжнародної політики після поразки	Інтеграція у концерт держав, участь у регулярних конгресах після 1818 року

Священний союз, утворений за ініціативи російського імператора Олександра I, був ще одним механізмом, який відігравав роль у забезпеченні дипломатичної рівноваги. Він об'єднував монархів Росії, Австрії та Пруссії,

які взяли на себе зобов'язання підтримувати чинну політичну систему, засновану на принципах легітимності, монархізму та морально-релігійних цінностей. Хоча сам союз не мав формальної інституції для розв'язання конфліктів, він функціонував як політичне зобов'язання для спільної дії в умовах загрози для династичних режимів.

Дипломатична роль цього об'єднання проявлялась у випадках інтервенцій проти ліберальних рухів, зокрема в Неаполі, П'ємонті та Іспанії, де за згодою учасників відбувалося введення військ з метою придушення революційних заворушень. Таким чином, союз був не стільки інструментом стримування міждержавної агресії, скільки засобом підтримки внутрішнього порядку через зовнішнє втручання [12].

На відміну від Священного союзу, Велика Британія дистанціювалася від інтервенційної політики і зосереджувалась на запобіганні надмірному посиленню континентальних держав. Її дипломатія була спрямована на забезпечення відкритості морських шляхів, підтримку рівноваги між Росією, Австрією та Пруссією, а також на включення Франції до кола держав, які брали участь у підтриманні європейського порядку [31].

Завдяки британському впливу до системи багатосторонньої дипломатії була інтегрована Франція, яка після 1818 року стала повноправним учасником переговорного процесу. Це дозволило усунути розрив між переможцями та переможеними, що могло б у майбутньому спровокувати нові конфлікти. Таким чином, дипломатія здійснювала функцію не лише координації зовнішньої політики, але й інтеграції держав у спільний правовий простір.

Іншим засобом забезпечення дипломатичного балансу було створення буферних держав, які мали відокремлювати великі потуги одна від одної та стримувати агресивні імпульси [16]. Прикладами таких утворень стали Нідерландське королівство, Швейцарія, Царство Польське, а також Ломбардо-Венеціанське королівство під контролем Австрії. Їхні території були організовані таким чином, щоби створювати просторові бар'єри між колишніми або потенційними супротивниками. Ці держави, хоча й формально

залишалися самостійними, фактично виконували функцію зон впливу великих гравців, які контролювали їхню зовнішню політику або безпекову сферу. Буферизація простору стала однією з форм забезпечення дипломатичної рівноваги, що дозволяла уникати прямого зіткнення держав зі суперечливими інтересами [11]. Дипломатична рівновага реалізовувалась і через концепцію легітимізму, яка закріплювала пріоритет династичного права над революційним суверенітетом. Легітимність розглядалась як принцип, що унеможлиблював перегляд державної влади без погодження з європейськими правлячими домами.

Віденський конгрес офіційно визнав право династій, усунутих під час революцій і наполеонівських війн, на повернення до влади. Цей підхід став основою дипломатичного тиску на ті країни, де виникали ліберальні чи республіканські рухи, та використовувався як виправдання для втручання у внутрішні справи. Таким чином, легітимізм став юридичним інструментом міжнародної стабілізації, який дозволяв зберігати існуючі уряди навіть у разі їхньої непопулярності або внутрішнього конфлікту [19].

Механізми дипломатичного контролю реалізовувались також через створення системи союзів, що мали регулювати міждержавні відносини. Важливою складовою цього процесу було укладення численних двосторонніх і тристоронніх договорів, які передбачали взаємну допомогу, нейтралітет або обмеження у сфері збройних сил. Наприклад, союз між Великою Британією, Австрією, Росією та Пруссією гарантував спільне реагування на спроби порушення статусу-кво. Ці угоди слугували додатковим механізмом підтримки рівноваги, оскільки запроваджували взаємні обмеження, які стримували держави від агресивних дій навіть у разі зміни внутрішньої ситуації або династичних конфліктів. У багатьох випадках дипломатія виступала засобом попередження конфлікту через своєчасне повідомлення про зміну позицій, передачу претензій у легітимізований формат переговорів та участь третіх сторін у вирішенні суперечок.

Значне значення мала також роль дипломатичних місій та постійних представництв, які почали функціонувати в межах нової системи [3]. Постійні посольства та консульства слугували не тільки як засіб ведення офіційної дипломатії, але й як механізм збирання інформації, налагодження неформальних контактів і підтримання каналів комунікації у періоди політичної напруги [19]. Завдяки розвитку мережі представництв стала можливою оперативна реакція на зміни у політичному балансі, що дозволяло попереджати конфлікти ще на етапі їхнього виникнення. Інформаційна функція дипломатії, яка раніше була другорядною, набула нового значення як елемент моніторингу системи рівноваги, що діяла не лише у військовому, а й у політичному і соціальному вимірах.

Реалізація балансу сил через дипломатію відбувалась також у контексті реакції на колоніальні та морські суперечки. Хоча більшість рішень Віденського конгресу стосувалась європейських територій, механізми координації інтересів застосовувались і в глобальному вимірі. Наприклад, питання про поновлення контролю над колоніями, які були втрачені під час війни, вирішувалось шляхом переговорів, а не збройних зіткнень [22].

Велика Британія підтримувала принцип свободи морів і захищала свою гегемонію шляхом укладання угод про розподіл впливу. Інші держави, зокрема Нідерланди, Іспанія та Португалія, погоджувались на подібні компроміси, оскільки не мали ресурсів для збройного протистояння. У цьому контексті дипломатія виступала засобом управління конфліктами, що виникали не лише на континенті, а й у світовому масштабі.

Механізм рівноваги передбачав також своєрідну “систему сигналів”, які інтерпретувались дипломатами як ознаки потенційної загрози [17]. Наприклад, концентрація військ біля кордонів, різке посилення політичної риторики або порушення принципів легітимізму викликали скликання конференцій або надсилання дипломатичних місій для з’ясування обставин. Такий тип реакції знижував ризик несподіваного нападу та дозволяв організовувати колективну протидію потенційному агресору ще до початку

бойових дій [24]. Своєчасність дипломатичних дій, заснованих на постійному моніторингу, була одним із наріжних принципів функціонування системи балансу, що виникла після 1815 року. Дипломатія в умовах післяконгресної Європи набула нової якості як форма запобігання конфліктам, інструмент контролю над політичними змінами та засіб координації інтересів між державами з різними геополітичними орієнтаціями [14]. Вона ґрунтувалась не на прямій військовій загрозі, а на механізмах передбачення, консультацій, обмеження та компромісу. Така модель дозволила підтримувати відносну стабільність упродовж десятиліть і уникнути повторення загальноєвропейської війни аж до середини XIX століття.

2.3. Вплив рішень Віденського конгресу на подальші міжнародні відносини

Рішення Віденського конгресу стали основою для формування нового європейського порядку, який мав забезпечити тривалий мир і стабільність після затяжних воєнних кампаній, викликаних Французькою революцією та імперською політикою Наполеона Бонапарта. Розроблена система не тільки врегулювала питання територіального розподілу, але й започаткувала нову модель міждержавних відносин, у центрі якої стояли принципи легітимізму, династичної реставрації та балансування впливу провідних європейських держав. Геополітична картина континенту була суттєво змінена, і наслідки цих рішень стали фундаментом для формування міжнародних механізмів, які визначали динаміку політичних процесів упродовж усього першого періоду післянаполеонівської Європи.

Одним з основних наслідків стало зміцнення позицій великих держав, які були визнані гарантами нового порядку. Велика Британія, Російська імперія, Австрія та Пруссія взяли на себе зобов'язання підтримувати встановлену рівновагу та протидіяти будь-яким загрозам, що могли призвести до відновлення напруженості чи нової агресії з боку окремих держав або

революційних рухів. Це призвело до консолідації впливу цих держав не лише всередині їхніх сфер контролю, але й у ширшому європейському контексті, де кожна з них отримала право голосу в питанні долі інших територій і урядів [30].

Утвердження багатопольного порядку стало реакцією на монополізацію влади, яку намагалася здійснити Франція, і визначило логіку політичного балансування протягом усього XIX століття. Конгрес започаткував утворення буферних держав, які мали ізолювати Францію від безпосереднього контакту з сусідніми великими державами. До таких утворень відносили нове Нідерландське королівство, до складу якого включили Бельгію, територіально відновлену Швейцарську Конфедерацію, а також П'ємонтське королівство, посилене за рахунок приєднання Генуї [11]. Такі заходи були спрямовані на створення поясу стабільності довкола Франції та мали знизити її можливості до відновлення наступальної стратегії. Це не тільки змінило географічну структуру західної та центральної Європи, але й дало старт моделі територіального стримування, що застосовувалась і в наступних десятиліттях як засіб контролю над потенційно загрозливими державами [25].

Австрія суттєво зміцнила свої позиції в Південній та Центральній Європі, зокрема через утворення Ломбардо-Венеціанського королівства та повернення контролю над низкою німецьких і італійських територій. Цей перерозподіл дозволив їй виступати арбітром в італійських справах та одночасно забезпечив домінування в Німецькому союзі, який був створений на базі колишніх земель Священної Римської імперії. Геополітичний вплив Австрії не був обмежений її безпосередніми володіннями, а поширювався на значну частину континенту завдяки формальним і неформальним зв'язкам з монархіями Центральної Європи, що зміцнювало її вагу в європейській дипломатії [26].

Російська імперія, в свою чергу, отримала не лише визнання свого контролю над Царством Польським, але й фактичний вплив на політичні

процеси в Східній Європі та на Балканах [18]. Включення Польщі до складу Росії у вигляді автономного королівства зі збереженням окремої конституції дало змогу Росії не лише закріпитися в регіоні, але й створити прецедент зовнішнього управління під виглядом законної реставрації. Такий підхід став основою для майбутніх практик втручання, виправданих ідеями порядку та стабільності. Зміцнення позицій Росії стало викликом для інших великих держав, однак у межах післяконгресної системи воно було легітимізоване як частина загального балансу [28]. Пруссія, що отримала територіальні надбання на заході та частково в Саксонії, почала формувати базу для подальшої експансії та централізації. Рейнська область, передана їй за підсумками конгресу, мала не лише економічний і стратегічний потенціал, але й слугувала бар'єром між Францією та іншими німецькими державами. Таким чином, Пруссія закріпила свою присутність на західному фланзі та забезпечила умови для поступового посилення в рамках німецького політичного простору. Віденський конгрес не надав їй статусу домінанта, однак створив сприятливі умови для нарощування потужності у перспективі [21].

Геополітичні наслідки рішень конгресу проявилися також у тому, що Франція, попри поразку, не була повністю виключена з європейського порядку. Після реставрації Бурбонів вона зберегла територіальну цілісність у межах, що існували до 1792 року, а її монархія була визнана повноправним суб'єктом нового дипломатичного формату.

Це свідчило про зміну підходу до переможеної сторони, коли інтеграція до системи стала засобом контролю, а не ізоляції. Включення Франції до процесу після 1818 року дозволило послабити реваншистські настрої та забезпечило довготривалу участь країни у європейській політиці як частини багатосторонньої структури [4].

Особливе місце в новій геополітичній картині займала Швейцарія, чий статус нейтральної федеративної держави був офіційно визнаний Віденським актом. Уперше в історії такий статус було закріплено на міжнародному рівні,

що започаткувало принцип тривалої нейтралізації як засобу гарантування стабільності в регіоні.

Швейцарія виступала прикладом того, як невелика держава може виконувати функцію стабілізуючого елемента в системі розподілу впливів, не будучи частиною збройного союзу. Це підхід був перенесений і на інші регіони в подальшому, де нейтралітет почали розглядати як політичний компроміс між державами з конфліктними інтересами [14].

Німецький союз, створений у результаті рішень конгресу, об'єднав 39 держав, включаючи як великі монархії, так і дрібні князівства. Цей союз не мав централізованої влади, однак забезпечував політичну взаємодію та дозволяв підтримувати порядок через загальні збори у Франкфурті. Незважаючи на слабкість інституційного механізму, союз виконував функцію координації між державами, які раніше не мали жодного способу колективної дії. Його існування створювало передумови для подальших інтеграційних процесів у Німеччині, хоча в короткостроковій перспективі він виступав радше як інструмент стримування ініціатив, які могли загрожувати встановленій династичній системі [13]. У Скандинавії було оформлено персональну унію між Швецією і Норвегією, яка замінила колишній союз Данії з Норвегією. Це рішення змінило розстановку сил у регіоні та дало змогу Швеції зберегти свою присутність на півострові після втрати Фінляндії на користь Росії. Данія, яка підтримувала Францію, втратила значну частину свого впливу, що призвело до зміщення акцентів у регіоні на користь інших держав [1]. Таким чином, навіть у периферійних зонах континенту були реалізовані зміни, спрямовані на стабілізацію через геополітичне переосмислення союзів і територій.

У Південній Європі відбулася реставрація монархій, які до цього були усунуті революційними рухами або французькими адміністраціями. Іспанія, Португалія, Неаполітанське королівство і Сардинія знову стали частиною європейського монархічного порядку, що дозволяло координувати їхню зовнішню політику з інтересами великих держав.

Повернення легітимних династій не було лише символічним актом, а мало геополітичне значення як засіб інтеграції Піренейського та Італійського півостровів у загальну систему європейського стримування. Це створило новий баланс сил на півдні континенту, де Австрія, Іспанія і Франція взаємодіяли у форматі взаємного контролю і співпраці. Рішення Віденського конгресу сформували умови для встановлення довготривалого миру, що базувався на рівновазі між державами, які отримали нові гарантії територіальної безпеки, можливість участі у багатосторонній дипломатії та підтримку у збереженні внутрішнього порядку [28]. Такий підхід, заснований на узгодженні інтересів і контролі за політичними змінами, створив структуру, в якій гегемонія була замінена взаємним стримуванням, а пряме протистояння поступилося механізмам компромісу, співпраці та колективного реагування. Хоча система не була бездоганною і не могла повністю виключити суперечності, вона забезпечила відносну стабільність, що тривала майже чотири десятиліття. Це дало змогу державам зосередитись на внутрішніх реформах, економічному зростанні та поступовій трансформації підходів до міжнародних відносин [21].

Після завершення Віденського конгресу і формування нового європейського порядку дипломатичні практики зазнали істотних змін, які стали відповіддю на нові потреби системи міжнародних відносин. Попередній досвід династичних союзів, війни, революцій і порушення статусу кордонів показав неефективність фрагментарної та ситуативної дипломатії. Віденська система заклала основи для формалізації, регулярності та багатостороннього характеру дипломатичної діяльності. [32]

Саме в цей період дипломатія вийшла за межі суто епізодичних переговорів і стала інструментом тривалого політичного управління міждержавною взаємодією. Виникла потреба не лише в узгодженні політичних інтересів, а й у підтриманні встановленого порядку через постійний контроль, інтерпретацію подій і запобігання їхній ескалації [34].

Одним із перших проявів еволюції дипломатичної практики після 1815 року стало заснування формату регулярних конгресів. Це були зібрання представників провідних держав, що проводились для обговорення не лише кризи, а й для спостереження за поточним функціонуванням європейської системи. Конгреси в Ахені, Троппау, Лайбаху та Вероні були продовженням логіки Відня, яка передбачала колективне ухвалення рішень. Такий підхід означав перехід від реактивної дипломатії до проактивної, коли рішення формувались до виникнення масштабної загрози. Це дало можливість великим державам координувати свої дії не лише у випадку збройного конфлікту, а й тоді, коли виникали внутрішні революційні рухи, протиріччя в малих державах або трансформації політичних режимів. Таким чином, дипломатія стала механізмом контролю за політичним розвитком у межах єдиного порядку.

У рамках нових практик змінилась і роль дипломатичних представництв. Якщо раніше посольства виконували переважно церемоніальні функції, то тепер вони стали каналом постійної комунікації, джерелом аналітичної інформації і засобом м'якого впливу [21]. Дипломати отримали завдання не лише передавати офіційні заяви, але й спостерігати за внутрішньою ситуацією в країні перебування, аналізувати суспільні настрої, формувати прогнози політичних змін і повідомляти про потенційні ризики. Цей тип дипломатичної діяльності перетворився на систематичний процес збору інформації, що забезпечував державам основу для стратегічного планування. Відбувся своєрідний зсув від представницької дипломатії до функціональної, орієнтованої на аналітичне забезпечення прийняття рішень [15].

Попередньо дипломатичні зобов'язання часто носили неформальний характер, а тепер стали оформлюватись у вигляді договорів, меморандумів, пактів і декларацій. Такі документи виконували функцію узгоджених правил поведінки, які дозволяли зменшити простір для подвійних тлумачень і маніпуляцій. Правовий вимір дипломатії посилювався і через розвиток традицій

міжнародного арбітражу, який почав застосовуватись у випадках економічних суперечок або територіальних непорозумінь, коли сторони погоджувались на третейське врегулювання. Це дозволяло уникати конфліктів шляхом правових процедур, що було новим етапом у розвитку дипломатичних засобів регуляції.

Особливу увагу приділяли практиці консенсусу між великими державами, яка стала основою нового порядку. Усі суттєві питання розглядались через призму узгодженості дій між Британією, Росією, Австрією, Пруссією, а пізніше — і Францією [12].

Жодне рішення не могло бути реалізоване без згоди щонайменше трьох із цих держав, що забезпечувало рівновагу інтересів [9]. Така модель не передбачала голосування чи більшість, але вимагала тривалих консультацій і компромісів, які оформлювались у вигляді дипломатичних рішень. Результатом була висока стійкість системи до односторонніх дій і тенденція до стримування внутрішніх ініціатив, якщо вони загрожували загальному порядку. Дипломати діяли як посередники між національними інтересами та колективною відповідальністю, що сформувалась унаслідок спільної перемоги над Наполеоном [13].

Дипломатичні механізми еволюціонували також у відповідь на виклики революцій 1820-х, 1830-х і 1848 року. Зростання національних рухів, ліберальних протестів і спроб змінити політичний устрій поставили перед системою питання про допустимість втручання.

Після тривалих дискусій було вироблено підхід, згідно з яким втручання дозволялось лише у випадках, коли внутрішній конфлікт мав потенціал вийти за межі національної території або порушував баланси між великими державами. Це не було оформлено формально, але використовувалось як правило поведінки, що дозволяло обґрунтовувати інтервенції у Неаполі, П'ємонті, Іспанії, Угорщині. Така практика показала, що дипломатія стала не лише засобом запобігання війні, але й способом врегулювання внутрішніх криз через зовнішній вплив за погодженням між учасниками концерту держав.

У контексті колоніальної політики також відбулись зміни в дипломатичному регулюванні. Європейські держави почали укладати двосторонні та багатосторонні угоди про зони впливу, торгові права, навігацію та взаємне невтручання в окремих регіонах [18]. У цьому контексті дипломатія набула функції координації експансії без прямого зіткнення. Колоніальні конференції, як-от Лондонські наради або пізніші Брюссельські угоди, стали інструментом управління глобальними інтересами через перемовини. У такому форматі держави намагались знизити ризик конфліктів за межами Європи, зберігаючи при цьому загальну рівновагу всередині континенту. Таким чином, дипломатія перестала бути обмеженою лише континентальною ареною і трансформувалась у механізм глобального узгодження [6].

Істотно змінилась і мова дипломатії. Якщо раніше латина й французька були основними засобами спілкування між дворами, то в поствіденський період набуло поширення багатомовне листування з паралельними текстами. Це дозволяло уникати помилок у тлумаченні та знижувало ризик маніпуляцій. Крім того, з'явилися нові стандарти протоколу, форми подачі документів, правила ведення перемовин, які були закріплені в спеціальних дипломатичних кодексах. Дипломатія поступово професіоналізувалась, віддаляючись від ролі представників аристократії й наближаючись до інституції з чіткою структурою, навчанням, системою підготовки кадрів і правовим забезпеченням. У міждержавних конфліктах також почали застосовуватись методи превентивної дипломатії, коли держави намагались зняти напруження ще до його ескалації [24]. Прикладом такої практики можна вважати спроби уникнення війни між Францією та Пруссією через дипломатичні ноти, які обговорювались у колі великих держав. Навіть у випадках, коли це не призводило до позитивного результату, сам факт перемовин став нормою, а не винятком. Це змінило менталітет політичних еліт, які почали вважати перемовини не проявом слабкості, а формою політичної відповідальності та контролю над ситуацією [7].

Дипломатичні місії почали використовувати не лише урядовці, а й спеціальні уповноважені посередники, економісти, юристи, представники церков. Таким чином, дипломатія стала мультидисциплінарним полем, де взаємодіяли не лише суто політичні суб'єкти, а й елементи культури, торгівлі, права, моралі. Це значно розширило функціонал переговорів і дозволило включати до порядку денного не лише територіальні або владні питання, а й економічну співпрацю, транспортні системи, права національних меншин, регіональні автономії, навіть питання освіти або охорони здоров'я в окремих колоніях [28]. Еволюція дипломатії у поствіденський період також полягала у створенні системи прецедентів, коли рішення, ухвалені на попередніх конгресах або в межах кризових ситуацій, ставали основою для аналогічних дій у майбутньому [13].

Такий підхід замінював відсутність міжнародного суду або парламенту, забезпечуючи сталість і передбачуваність дипломатичної поведінки. Наприклад, принцип невтручання в разі внутрішньої революції без зовнішньої загрози став звичним у риториці держав навіть тоді, коли вони фактично порушували це правило. Сама наявність норм змінювала контекст і змушувала діяти через систему дипломатичних аргументів [5].

Висновок до розділу 2

Віденський конгрес став фундаментальною віхою в переосмисленні принципів міжнародних відносин після руйнівних наполеонівських війн. Його рішень було достатньо не лише для відновлення попередніх кордонів і династичних режимів, а й для створення політичної архітектури, що протягом кількох десятиліть забезпечувала відносну стабільність на європейському континенті.

Конгрес започаткував багатосторонній формат дипломатії, що дозволив великим державам уникати прямих зіткнень і врегульовувати конфлікти шляхом переговорів, компромісів і угод. Установлення системи балансування

впливу стало механізмом запобігання гегемонії окремих держав і гарантом безпеки менших політичних утворень.

Геополітична структура, сформована на основі рішень Віденського конгресу, передбачала взаємне стримування між провідними державами Європи. Через утворення буферних зон, відновлення легітимних монархій, узгодження нових кордонів і формування сфери впливу міждержавна рівновага реалізовувалась як система, що не дозволяла жодній силі стати домінуючою. Розподіл територій супроводжувався комплексом дипломатичних домовленостей, що мали на меті не лише зафіксувати результат війни, а й унеможливити її повторення за подібних умов. Такий підхід дав підстави говорити про Відень як про початок епохи політичного балансування.

Наслідком рішень конгресу стало утворення так званого "європейського концерту" держав, який функціонував як політична рада без чітко виражених інституцій, але з ефективною здатністю впливати на зовнішню політику майже всіх країн континенту. Його особливість полягала в тому, що великі держави брали на себе колективну відповідальність за підтримання миру, навіть шляхом втручання у внутрішні справи інших країн. Подібна модель дозволяла гасити конфлікти на ранніх стадіях або ізолювати держави, що загрожували загальному порядку. Водночас вона не вирішувала глибинних протиріч, які поступово накопичувались і зрештою призвели до кризи цієї системи. Еволюція дипломатичних інструментів після 1815 року також пов'язана з впливом Віденського конгресу. Формат регулярних переговорів, принцип консенсусу між великими державами, спільні дії щодо придушення революцій, практика колективної інтервенції стали частиною нової політичної культури Європи. Дипломатія поступово набувала формалізованих рис, впроваджувались норми, протоколи, а також механізми врегулювання без застосування сили. Все це зумовлювало поступове перетворення міждержавного діалогу на системну і довготривалу політичну практику.

Попри безліч суперечностей, система, започаткована Віднем, проіснувала майже чотири десятиліття без масштабних загальноєвропейських воєн. Це свідчить про певну ефективність застосованого підходу до військово-політичної рівноваги, що базувався не лише на балансі сил, але й на взаємному розумінні необхідності співіснування. Хоча в середині XIX століття система зазнала серйозних викликів через національно-визвольні рухи та амбіції нових держав, саме Відень створив ту матрицю, на яку в подальшому орієнтувались усі великі держави, шукаючи стабілізації.

ВИСНОВКИ

Віденський конгрес, що відбувся у 1814–1815 роках, став одним із найбільш масштабних і впливових дипломатичних зібрань у новітній європейській історії, результати якого визначили не лише територіальний поділ після наполеонівських війн, а й основу для тривалої міждержавної рівноваги.

Конгрес зібрав представників майже всіх європейських країн, однак вирішальний вплив на його перебіг мали чотири провідні держави – Велика Британія, Російська імперія, Австрія та Пруссія, які, взаємодіючи з відновленою Францією, розробили нову концепцію міжнародного порядку. Його головною метою було недопущення повторення загальноєвропейського збройного конфлікту шляхом створення механізмів, здатних забезпечити рівновагу сил і стримування агресії на континенті.

Підхід, який було реалізовано, спирався на досвід попередніх конфліктів, що дозволило учасникам узгодити довготривалі стратегічні рішення, які в подальшому визначали політику Європи впродовж десятиліть. Одним із результатів конгресу стало формування системи, що ґрунтувалась на багатосторонній дипломатії, спільних рішеннях та періодичних конференціях. Така структура дозволяла державам координувати дії у випадку внутрішньої дестабілізації, міждержавних суперечок або зовнішніх загроз. За своєю суттю, Віденський конгрес започаткував формулу рівноваги, яка передбачала стримування однієї потужної держави через об'єднання інших. Установлення чітких меж територій, повернення легітимних династій, створення буферних держав та реструктуризація політичної карти Європи дозволили уникати різких зрушень у геополітичному балансі. Такий підхід забезпечив стабільність на тривалий період, що, попри наявність локальних конфліктів і напруженості, не переростав у глобальну війну.

Інституціоналізація міжнародних відносин на основі правил, норм і консенсусу перетворила дипломатію з епізодичного інструмента на постійний

процес регулювання суперечок. Священний союз, як і європейський концерт держав, стали формами цього процесу, в межах якого великі держави виступали не лише як суб'єкти, що переслідують власні інтереси, а й як гаранти цілісності системи загалом.

Створення умов для обмеження односторонніх дій і залучення до процесу широкого кола держав сприяло підвищенню передбачуваності поведінки на міжнародній арені. Конгрес не скасував конфлікти, однак надав можливість їхньому врегулюванню без збройного протистояння, що стало принципово новим підходом до міждержавної політики. У межах створеного порядку не існувало централізованого керівного органу, однак фактичною владною структурою стала система постійної координації через дипломатичні канали. Посольства, конференції, спеціальні місії та міждержавні консультації перетворились на основу повсякденного політичного функціонування Європи. У цьому контексті Відень став точкою відліку нового етапу політичного мислення, в якому війна втрачала свій пріоритет як засіб розв'язання суперечок. Сама логіка дій країн почала орієнтуватися на довгострокову перспективу, де збереження статусу-кво часто ставало метою більшою, ніж здобуття територіальної вигоди або геополітичної переваги.

Наслідки конгресу не були однозначно позитивними для всіх держав або народів, однак у загальному підсумку система, створена в 1815 році, проіснувала до середини XIX століття, забезпечивши Європі один з найбільш тривалих періодів відносного миру в новітній історії. Її криза в другій половині століття була обумовлена зміною соціальних, економічних і національних реалій, на які віденська модель не передбачала ефективних відповідей. Водночас закладені в її основу механізми – баланс, багатосторонність, регулярна дипломатія – залишились актуальними і трансформувались у нові форми політичної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аношина Н. Головний акт Віденського конгресу 1815 року як основа міжнародного правопорядку 19 - початку 20 століття : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.
2. Аношина Н. Т. Гарантії міжнародного правопорядку моделі Віденського конгресу 1814-1815 рр. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 610–613.
3. Аношина Н. Т. Захист прав людини в контексті Віденського конгресу 1814-1815 років. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 3. С. 181–186.
4. Аношина Н. Т. Міжнародно-правові передумови проведення Віденського конгресу 1814-1815 років. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 2. С. 152–157.
5. Грабовець А. Експонати свідчать. андрій розумовський — ключова фігура віденського конгресу. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-21.07.2023.57> (дата звернення: 05.05.2025).
6. Губа А. В. Всесвітня історія : [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.]. Харків : Антіква, 2003. Т. 1. 188 с.
7. Губа А. В. Всесвітня історія : [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.]. Харків : Майдан, 2003. Т. 2. 252 с.
8. Киридон А. Глобальна історія як напрям історичних досліджень ХХІ століття. *Зовнішні справи*. 2020. № 4. С. 20–23.
9. Копієвська О. Р. Всесвітня культурна спадщина: регулювання міжнародним правом. *Держава і право*. 2006. Вип. 33. С. 25–29.
10. Ладиченко Т. Всесвітня історія : Посіб. для старшокл. та абітурієнтів. К. : А.С.К., 1999. 320 с.
11. Ладиченко Т. Всесвітня історія : Посіб. для старшокл. та абітурієнтів. Київ : А.С.К., 2000. 320 с.

12. Ціватий В. Віденський конгрес (1814 - 1815 рр.): історичні уроки та дороговкази майбутнього (інституційно-дипломатичний аспект) до 200-річного ювілею. *Зовнішні справи. Історичні науки*. 2015. № 8. С. 24–29.
13. (1814-1815) C. o. V. Acte du congrès de vienne du 9 juin, 1815, avec ses annexes. London : J. Harrison, 1839. 180 p.
14. (1814-1815) C. o. V. Acte du congrès de vienne du 9 juin, 1815, avec ses annexes. Vienne : de l'Imprimerie impériale et royale, 1815. 334 p.
15. (1814-1815) C. o. V. Acten des Wiener congresses. Erlangen : J. J. Palm und E. Enke, 1815.
16. (1814-1815) C. o. V. Acten des Wiener Congresses in den Jahren 1814 und 1815.: Hrsg. von Johann Ludwig Klüber. Neudruck der Ausg. 1815. Osnabrück : Zeller, 1966.
17. (1814-1815) C. o. V. Actes du congrès de vienne. Paris : L'Imprimerie royale, 1816.
18. (1814-1815) C. o. V. Congrès de vienne.: recueil de pièces officielles relatives à cette assemblée, des déclarations qu'elle a publiées, des protocoles de ses délibérations et des principaux mémoires qui lui ont été présentés; le tout rangé par ordre chronologique. Paris : Librairie grecque-latine-alemande, 1816.
19. (1814-1815) C. o. V. Considérations importantes sur l'abolition générale de la traite des nègres: Adressées aux négociateurs des puissances continentales qui doivent assister au Congrès de Vienne. Paris : Chez Ant. Bailleul, imprimeur-libraire du commerce, rue Ste-Anne, no. 71; Mme. Goullet, Delaunay, libraires, Palais-Royal, galeries de bois, 1814. 31 p.
20. (1814-1815) C. o. V. Le congrès de vienne et les traités de 1815, précédé et suivi des actes diplomatiques qui s'y rattachent, avec une introd. historique par M. capefigue. Paris : Amyot, 1863.
21. (1814-1815) C. o. V. Le congrès de vienne et les traités de 1815, précédé et suivi des actes diplomatiques qui s'y rattachent, avec une introd. historique par M. capefigue. Paris : Amyot, 1863.

22. (1814-1815) C. o. V. Le congrès de vienne et les traités de 1815, précédés et suivi des actes diplomatiques qui s'y rattachent, avec une introd. historique par M. Capef. Paris : Amyot, 1863.
23. (1814-1815) C. o. V. Translation of the general treaty signed in congress at vienna, june 9, 1815: with the acts thereunto annexed : presented to both houses of parliament by command of his royal highness, the prince regent, february, 1816. London : Printed by R.G. Clarke at the London Gazette Office, 1816. 148 p.
24. Berger P. The congress of vienna. *Thought*. 1948. Vol. 23, no. 2. P. 305–306. URL: <https://doi.org/10.5840/thought1948232156>(date of access: 05.05.2025).
25. Breitbart W. The congress of vienna. *Palliative and supportive care*. 2009. Vol. 7, no. 3. P. 269–270. URL: <https://doi.org/10.1017/s1478951509990381>(date of access: 05.05.2025).
26. ¿De ejemplo a "mancha" de Europa?: La Guerra de la Independencia española y sus efectos sobre la imagen oficial de España durante el Congreso de Viena (1814-1815) / ed. by C. o. V. (1814-1815). Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas Aranjuez : Doce Calles, 2010. 214 p.
27. Gorodnia N. Global history, world history and globalization. *European historical studies*. 2019. No. 14. P. 58–72. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048x.2019.14.58-72>(date of access: 05.05.2025).
28. International Meteorological Congress. (1873 Vienna). Reports to the permanent committee of the first international meteorological congress at vienna: on atmospheric electricity, maritime meteorology, weather telegraphy. London : Printed for H.M. Stationery Office, 1878. 97 p.
29. International Meteorological Congress Vienna 1873. Report of proceedings. London, 1874. 97 p.
30. Sartre J.-P. The vienna congress. *Monthly review*. 1953. Vol. 4, no. 10. P. 344. URL: https://doi.org/10.14452/mr-004-10-1953-02_2(date of access: 05.05.2025).

31. The vienna congress. *Botanical gazette*. 1905. Vol. 40, no. 1. P. 68–73.
URL: <https://doi.org/10.1086/328647>(date of access: 05.05.2025).
32. The vienna international congress. *New phytologist*. 1905. Vol. 4, no. 7.
P. 170–172. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8137.1905.tb05896.x>(date of
access: 05.05.2025).
33. The vienna patent congress. *Journal of the franklin institute*. 1873.
Vol. 96, no. 4. P. 226–228. URL: [https://doi.org/10.1016/0016-0032\(73\)90721-
7](https://doi.org/10.1016/0016-0032(73)90721-7)(date of access: 05.05.2025).
34. Vienna) I. M. C. (. Report of the permanent committee of the first
international congress at vienna: meeting at london, 1876. London : Printed for H.M.
Stationery Office, 1876. 62 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Взаємозалежність територіальних змін і політичного контролю в Європі після 1815 року

Регіон	Зміни після конгресу	Політичні наслідки
Північна Італія	Утворення Ломбардо-Венеціанського королівства під Австрією	Зміцнення австрійської присутності в Італії
Бельгія та Нідерланди	Об'єднання у єдине Нідерландське королівство	Буфер проти Франції, посилення британського впливу
Саксонія	Часткова передача територій Пруссії	Посилення Пруссії в Центральній Європі
Польща	Утворення Царства Польського під Росією	Розширення впливу Росії у Східній Європі
Швейцарія	Визнання нейтралітету та незалежності	Стратегічний стабілізатор у центрі Європи

Додаток Б

Політичні принципи, що визначали післяконгресну дипломатію

Принцип	Зміст	Практичне застосування
Баланс сил	Жодна держава не повинна мати переваги над іншими	Погоджене стримування Франції
Спільна безпека	Спільна відповідальність великих держав за європейський порядок	Інтервенції Священного союзу
Легітимізм	Повернення законних монархій та династій	Реставрації у Франції, Іспанії, Неаполі
Колективна дипломатія	Ухвалення рішень через спільні конгреси	Ахен, Троппау, Лайбах, Верона

Непорушність домовленостей	Недопущення односторонніх змін кордонів	Визнання Віденського акту як базового документа
-------------------------------	--	---